

Mateja Režek

»Vprašanje svobode vere je vprašanje osvoboditve cerkve od Vatikana«¹

Odnosi med državo in katoliško cerkvijo v letih 1949–1953

Uvod

Čeprav je bilo v začetku petdesetih let v Sloveniji in Jugoslaviji čutiti odjugo na skoraj vseh področjih družbenega življenja, oblast v odnosu do katoliške cerkve ni popuščala. Razlogov za njeno nepopustljivost je bilo mnogo, tako ideoloških kot političnih. S stališča oblasti in njene ideologije je bila namreč religija neznanstvena zabloda in iluzija, ki je povzročila odtujitev človeka, vrh tega pa je bila v rokah »razrednega sovražnika«, ki bi utegnil zlorabiti verska čustva državljanov in ogroziti revolucionarno oblast. Odnose med državo in katoliško cerkvijo je izrazilo negativno zaznamovalo tudi medvojno ravnanje cerkvenih oblasti, ki se niso postavile na stran odpora proti okupatorjem, še bolj pa nepopustljivost Cerkve in Vatikana do novega družbenega reda v Jugoslaviji. Katoliška cerkev s papežem Pijem XII. na čelu je namreč še vedno prisegala na neizprosni boj proti komunizmu in odločno zavračala vsakršno sodelovanje katoličanov s socializmom in komunizmom. Na drugi strani so jugoslovanske oblasti menile, da Vatikan služi zgolj italijanskim interesom in da domača duhovščina, navezana na Vatikan, ne premore dovolj patriotizma, poudarjale pa so tudi, da različne religije v večnacionalni državi sejejo mržnjo med narodi. Zato so skušale oslabiliti politično in ekonomsko moč Cerkve, zmanjšati njen vpliv na vernike in pretrgati njene vezi z Vatikanom. Želja oblasti je bila, da se delovanje Cerkve omeji na opravljanje verskih obredov, s čimer se Vatikan in do nedavno vplivna katoliška cerkev v Jugoslaviji nista sprijaznila.

Obdobje od leta 1945 do sredine petdesetih let je bilo zato glede odnosa med državo in katoliško cerkvijo izrazito konfliktno.² Nova oblast je skušala odpor Cerkve zlomiti z odvzemom njene lastnine z agrarno reformo in nacionalizacijo, saj je menila, da materialno oslabljen in zaradi medvojnega ravnanja kompromitirana Cerkev ne bo nevarna nasprotnica. Vendar izrazito protikomunistično naravnana katoliška cerkev, ki je v sozvočju s politiko bojevitega katolicizma papeža Pija XII. in njegovih predhodnikov brezkompromisno zavračala komunizem in s tem nov družbeni red v Jugoslaviji, ni bila pripravljena sprejeti diktata oblasti, prav tako kot oblast ni bila pripravljena trpeti opozicije. Spopad med dvema avtoritarnima institucijama in ideologijama je bil neizbežen.

Nova oblast je skušala odtegniti katoliško cerkev od Vatikana, vendar je bila njena zamisel o nacionalni cerkvi precej nedorečena. Ko je predsednik vlade Josip Broz v začetku junija 1945 obiskal Zagreb, se je nemudoma sestal z najvišjimi predstavniki katoliške cerkve. V nagovoru je med drugim povedal, da se jugoslovansko vodstvo zaveda velikega vpliva Cerkve in se je zato pripravljeno z njo sporazumeti, vendar bi morala biti cerkev

¹ Boris Kraigher na seji izvršnega odbora OF 30. maja 1951.

² Zdenko Roter: Katoliška cerkev in država v Jugoslaviji. Ljubljana 1976, str. 276–281.

samostojnejša in manj odvisna od Vatikana, ki je bil po njegovem mnenju naklonjen zgolj italijanskim interesom.³ Titove besede so navzoči razumeli kot poskus oblikovanja nacionalne cerkve, čemur so cerkvene oblasti odločno nasprotovale. Pomembne odločitve naj bi sprejemal le Sveti sedež, zato so predstavniki Cerkve predlagali, naj odnose med državo in katoliško cerkvijo uredi konkordat.⁴ Cerkev se torej ni želela neposredno pogajati z vlado, državna oblast pa je z enako odločnostjo zavračala Vatikan kot pogajalskega partnerja pri reševanju notranjepolitičnih vprašanj. Vsi poskusi sporazumne ureditve odnosov med državo in katoliško cerkvijo so bili zato vnaprej obsojeni na neuspeh.

Po odhodu ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana⁵ in aretaciji njegovega namestnika dr. Ignacija Nadraha je dolžnosti poveljarja ljubljanske škofije prevzel kanonik Anton Vovk. Delegacija duhovnikov na čelu z generalnim vikarjem Vovkom je 11. julija 1945 obiskala predsednika slovenske vlade Borisa Kidriča ter mu predstavila svoje poglede na odnose med Cerkvijo in državo. V izjavi lojalnosti so duhovniki poudarili svoj patriotizem in spoštovanje do nove oblasti, glede medvojnega dogajanja pa so zapisali, da katoličanov nikoli ni vodila zlonamernost, temveč strah pred brezboštvo. Obžalovali in obsodili so vsa brezpravna nasilna dejanja, izrecno pa dejanja Črne roke. Obenem so izrazili upanje, da oblast ne bo ovirala verske vzgoje otrok, cerkvenih obredov, verskega tiska in izobraževanja duhovnikov ter da bo spoštovala cerkveno lastnino in omogočila beguncem vrnitev v domovino.⁶

Novim oblastem so 27. septembra 1945 izkazali lojalnost tudi primorski duhovniki, ki so bili eden glavnih stebrov slovenstva na Primorskem. Podpisniki izjave, med njimi član AVNOJ-a France Škerl in kasnejši predsednik slovenskega duhovniškega društva Anton Bajt, so v celoti podprli program Osvobodilne fronte ter obsodili duhovnike, ki so se izrekli proti novim oblastem, obenem pa se odločno zavzeli za priključitev celotne Julijske krajine s Trstom, Gorico in Istro novi Jugoslaviji.⁷ Izjavo s podobno vsebino je 13. februarja 1947 podpisalo tudi 51 koroških slovenskih duhovnikov.⁸

Glede na ideološka izhodišča in cilje nove oblasti je bila politika jugoslovanske katoliške cerkve vse prej kot daljnovidna. Cerkevni vrh je podcenjeval moč revolucionarne oblasti in bil prepričan, da komunisti ne bodo dolgo na oblasti, zato ni popustil niti za ped. Prav tako ni popuščala nova oblast, zlasti ne v vprašanjih, ki so bila z ideološkega in političnega gledišča zanj ključnega pomena. Kamen spotike je bilo predvsem vprašanje verouka, cerkvenih šol, verskega tiska in kasneje duhovniških društev, ostre spore pa sta takoj po vojni izzvali tudi agrarna reforma in nacionalizacija.⁹

Osrednja cerkvena osebnost tega konfliktnega obdobja je bil zagrebški nadškof in kasnejši kardinal dr. Alojzij Stepinac, ki je vse do svoje smrti leta 1960 odločilno vplival na poteze jugoslovanskega cerkvenega vrha. Kot predsednik Jugoslovanske škofovske konference je bil eden ključnih avtorjev pastirskega pisma, ki so ga škofje namenili vernikom in oblastem septembra 1945. Škofje so ostro obsodili materializem oziroma vse ideologije in

³ Josip Broz Tito: *Graditev nove Jugoslavije*, I. knjiga. Ljubljana 1948, str. 30.

⁴ Dragoljub R. Živojinović: *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941–1958*. Beograd 1994, str. 134–135. Stella Alexander: *Trostruki mit. Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca*. Zagreb 1990, str. 87–89. Richard Pattee: *The Case of Cardinal Aloysius Stepinac*. Milwaukee 1953, str. 419–426.

⁵ Tamara Griesser-Pečar, France M. Dolinar: *Rožmanov proces*. Ljubljana 1996.

⁶ *Ljudska pravica*, 14. julij 1945, str. 1. Tamara Griesser-Pečar: *Pomen »osvoboditve« za slovensko katoliško cerkev. Slovenija v letu 1945 (zbornik referatov)*. Ljubljana 1996, str. 119–123.

⁷ France Perovšek: *Moja resnica. Spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani (dopolnjena izdaja)*. Ljubljana 1997, str. 317–326. Nevenka Troha: *Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama*. Ljubljana 1999, str. 153.

⁸ Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1947 (I), Beograd 1985–1986, str. 571–575.

⁹ Več o tem Živojinović: *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast*, str. 139–151.

družbene sisteme, ki ne temeljijo na krščanstvu, ter zahtevali vrnitev odvzetega premoženja in popolno svobodo katoliškega tiska, verske vzgoje in izobraževanja, karitativnega delovanja ter ostalih dejavnosti katoliške cerkve. Zapisali so, da je nova oblast povsem onemogočila verski tisk, cerkvene šole in dobrodelno dejavnost Cerkve, da je uvedla civilno poroko in brez odškodnine odvzela cerkvene posesti, da verouk v šolah ni več obvezen in da se mladina pretirano predaja zabavi. Opozorili so tudi na nasilje nad duhovniki, saj naj bi bilo po njihovih podatkih v Jugoslaviji ubitih 243 duhovnikov, 19 bogoslovcev, 3 redovniki in 4 redovnice, 169 duhovnikov zaprtih in 89 pogrešanih.¹⁰

Poleg pisma so škofje na duhovnike naslovili tudi posebno okrožnico, v kateri so ostro zavrnili ločitev Cerkve od države, zahtevali spoštovanje cerkvenih zakonov in popolno svobodo vere ter poudarili, da je pravica do zasebne lastnine po naravnem pravu neodtujljiva, pri čemer so se sklicevali na encikliki *Rerum novarum* in *Quadragesimo anno*.¹¹ Manj znano je pismo, ki so ga škofje 22. septembra poslali maršalu, saj javnost zanj ni vedela, čeprav se po svoji vsebini ni bistveno razlikovalo od pastirskega pisma.¹²

Oblasti so bile nad pastirskim pismom ogorčene, saj so ga razumele kot neposreden napad nase oziroma, kot se je v intervjuju za francoski levičarski list *L'Humanité* izrazil Josip Broz, za »nekakšno uradno napoved boja.«¹³ Predsednik slovenske vlade Boris Kidrič je 7. oktobra v intervjuju za *Slovenski poročevalec* izrazil začudenje nad vsebino škofovske poslanice, saj je menil, da je nova oblast dala Cerkvi priložnost, da »popravi zablode«, pri čemer je meril na medvojno ravnanje duhovščine, ki je zabredla v kolaboracijo. Obtožbe o preganjanju katoliške cerkve in duhovnikov je odločno zavrnil, navedbe v pismu pa označil z besedami: »Mnogo hrupa za nič.«¹⁴

Najbolj neposredno je 25. oktobra o pastirskem pismu govoril Josip Broz, ki je v poslanici zaznal »tisti stari duh sejanja mržnje med narodi,« ob tem pa se je spomnil zločinov ustašev, ki jih cerkvene oblasti nikoli niso javno obsodile. Dejal je, da je v pismu »mnogo navadnih neresnic«, začudila pa ga je zlasti obtožba o preganjanju Cerkve. O konkretnih ukrepih proti podpisnikom sicer ni govoril, vendar je opozoril, da »imamo zakone, ki prepovedujejo sejanje šovinizma in razdora ter ogrožanja pridobitev te velike osvobodilne borbe. Te zakone mora spoštovati vsakdo, ki želi svoji domovini dobro.«¹⁵

Zaradi vse ostrejših sporov med jugoslovansko vlado in katoliško cerkvijo je Vatikan v Jugoslavijo poslal svojega diplomatskega predstavnika. Prvi regens nunciature v Beogradu je postal škof Joseph Hurley s Floride, ki je v Jugoslavijo prispel sredi januarja 1946, štiri leta kasneje pa jo je brez otipljivih pogajalskih uspehov zapustil.¹⁶ Nasledil ga je monsinjor Silvio Oddi.

»Cuius regio eius et religio«

Prva povojna jugoslovanska ustava je uzakonila ločitev cerkve od države, obenem pa zagotovila svobodo vesti in veroizpovedi ter enakopravnost verskih skupnosti. Vera je postala zasebna zadeva vsakega posameznika, kar pomeni, da zaradi svojega religioznega prepričanja nihče ni mogel imeti posebnih pravic, prav tako pa ne bi smel biti zapostavljen ali za svoje

¹⁰ Pattee, The Case of Cardinal Aloysius Stepinac, Document LXX, str. 470–480.

¹¹ Alexander, Trostruki mit, str. 94.

¹² Pattee, The Case of Cardinal Aloysius Stepinac, Document LXIX, str. 466–469.

¹³ Broz, Graditev nove Jugoslavije, I. knjiga, str. 234.

¹⁴ Slovenski poročevalec, 7. oktober 1945, str. 2.

¹⁵ Slovenski poročevalec, 26. oktober 1945, str. 1.

¹⁶ Živojinović: Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast, str. 153–161.

pravice prikrajšan. Poleg tega je bila od cerkve ločena tudi šola, zato je bil obstoj konfesionalnih šol nedopusten. Cerkev je lahko ohranila le šole za izobraževanje bodočih duhovnikov, v zelo omejeni obliki pa ji je bila dovoljena tudi verska vzgoja otrok v šolah. Tako za državo kot za katoliško cerkev sta bili vzgoja in izobraževanje ključnega pomena, zato se je prav na tem področju spor med cerkvenimi in državnimi oblastmi močno zaostрил.

Na tretjem plenumu CK KPJ decembra 1949 je načelnik agitpropa Milovan Djilas v referatu o problemih šolstva omenil tudi »reakcionarni vpliv klera na šolsko in predšolsko mladino«, pri čemer je v duhu prihajajočih političnih sprememb poudaril pomen ideološkega, političnega in kulturnega boja ter odločno zavrnil administrativne ukrepe proti Cerkvi in duhovščini, ki bi utegnili zavreti »proces odtegotovanja množic izpod reakcionarnega vpliva cerkve.«¹⁷

Kako odtegniti množice, zlasti mladino od Cerkve in religije, je bilo vprašanje, ki si ga je slovensko partijsko vodstvo stalno zastavljalo, nanj pa navadno odgovarjalo z administrativnimi ukrepi. Pouk verouka v šolah je bil časovno kar se da omejen, v cerkvah pa sploh prepovedan, otroci so lahko obiskovali verouk le s pisnim soglasjem staršev, duhovniki pa so za poučevanje verouka potrebovali dovoljenje oblasti, ki je bilo pogojeno s članstvom v duhovniškem društvu oziroma so ga dobili »vsi duhovniki, ki v času NOB niso bili naši nasprotniki in ki tudi danes ne nasprotujejo ljudski oblasti.«¹⁸

Kljub administrativnim oviram je po poročilih šolskih oblasti leta 1949 verouk obiskovalo 67% učencev osnovnih šol in sedemletk, na katerih je pouk verouka bolj ali manj redno potekal, oziroma 43% vseh učencev,¹⁹ zato so v partijskih organizacijah začeli razmišljati, kako bi obisk verouka in verskih obredov še bolj omejili. Na seji politbiroja CK KPS 30. junija 1950 so tako sklenili, da je treba »pri mladini skrbeti za zabavo in razvedrilo, zlasti v času obredov; kot protisredstvo romanjem pa organizirati izlete.«²⁰ Po poročilih agitpropa iz leta 1947 je namreč skušala na podoben način pridobiti mladino tudi duhovščina, in sicer »od mladine v osnovnih šolah, ki jo skuša prikleniti nase z osebnim stikom, razdeljevanjem pisanih podob, majhnimi izleti, – do izvenšolske mladine, zlasti na kmetih, ki jo priteguje v cerkvene zборе, razne verske organizacije itd.«²¹

Zahteve po ukinitvi verouka v šolah so konec leta 1950 postajale vse glasnejše. Boris Kraigher je na seji politbiroja CK KPS 20. novembra 1950 sicer opozoril, da bo morala biti v tem primeru partija bolj odločna v boju proti Cerkvi, vendar »bi tudi lažje odtegnili mladino, predvsem z našimi kulturnimi, športnimi in drugimi prireditvami,« poleg tega pa bi bilo »treba postaviti vprašanje nadzorstva pouka v cerkvah na osnovi Ustave (država nadzira pouk) in tako bi lahko tudi tam prepovedovali.«²²

Administrativni posegi v vzgojno-izobraževalno delo Cerkve, ki ga je ta imela za svoje temeljno poslanstvo, so stopnjevali napetost med državnimi in cerkvenimi oblastmi. Konec leta 1950 sta ljubljanski škof Anton Vovk in mariborski škof dr. Maksimiljan Držečnik na predsedstvo slovenske vlade naslovila ločeni pismi, v katerih sta opozarjala na oviranje

¹⁷ Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948–1952). Beograd 1985; Tretji plenum Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije održan 29. i 30. decembra 1949. godine u Beogradu, str. 304.

¹⁸ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Ministrstva za prosveto, šk. 68, dok. 5811/1–47.

¹⁹ ARS II, fond Ljudske mladine Slovenije, 28/2; Problem verskega pouka v šolah, 18. april 1949, str. 1. (Arhivsko gradivo LMS je avtorici posredoval dr. Aleš Gabrič.)

²⁰ ARS I, fond CK ZKS III, šk. 2; Zapisnik seje politbiroja CK KPS, 30. junij 1950, str. 2.

²¹ ARS I, fond CK ZKS III, šk. 27; Navodilo agitprop uprave pri CK KPS, 1947, str. 1. (Arhivsko gradivo agitpropa CK KPS je avtorici posredoval dr. Aleš Gabrič.)

²² ARS I, fond CK ZKS III, šk. 2; Zapisnik seje politbiroja CK KPS, 20. november 1950, str. 3. O konkretnih primerih omejevanja obiska verouka Branko Šuštar: Verouk v šoli 1945–1952. Odnos oblasti do pouka verouka na ljubljanskih šolah. Sodobna pedagogika, št. 5–6 in 7–8/1991.

verske vzgoje v šolah in cerkvah ter pozivala oblast, naj se tovrstnih dejanj vzdrži, saj z njimi grobo krši z ustavo in mednarodnimi konvencijami zagotovljeno pravico do svobode vesti in veroizpovedi.²³ Še bolj je oblast razjezila okrožnica škofa Vovka, ki so jo brali po cerkvah na prvo adventno nedeljo leta 1951, v njej pa je škof govoril o oviranju verske vzgoje in pritiskih na katehete ter poudarjal vlogo staršev in botrov pri individualnem verskem poučevanju otrok.²⁴

Misel o ukinitvi verouka v šolah je dozorela 20. decembra 1951, ko je slovenski politbiro v soglasju z zveznim partijskim vrhom sklenil, da bo z začetkom drugega semestra šolskega leta 1951/52 verouk v šolah odpravljen.²⁵ Štirinajst dni zatem je Boris Kraigher na seji izvršnega odbora OF to odločitev utemeljeval z dejstvom, da je obisk verouka naraščal. Dejal je, da je bilo v Sloveniji poučevanje verouka v šolskih poslopjih dovoljeno zaradi lažjega nadzora, čeprav »je praksa doslej pokazala, da naš račun ni v celoti odgovarjal.« Zato je menil, da je napočil čas, ko je treba verouk v šolah odpraviti, kar pa »seveda ne pomeni in ne bi smelo pomeniti, da bi se s tem kakor koli zmanjšala kontrola nad tem, kaj se dogaja pri verouku in na kakšen način se ta poučuje.«²⁶

V prid sklepu o ukinitvi verouka v šolah je Boris Kraigher govoril tudi na sedmem plenumu CK KPS 26. januarja 1952. Opozoril je, da se oblast s tem ukrepom sicer odpoveduje lažjemu nadzoru nad veroukom, »dosežemo pa s tem večjo principialnost v naši borbi za eliminiranje cerkve kot političnega in tudi kot nekakega kulturnega faktorja« in postopoma »odpravimo tisto dediščino, ki daje Sloveniji izrazito verski in katoliški značaj.«²⁷ Obenem so vse bolj intenzivno razmišljali o uvedbi pouka družbene in moralne vzgoje, ki se je v predmetniku vseh osnovnih in srednjih šol, gimnazij in učiteljskih znašla v šolskem letu 1952/53. V naglici spisanemu učnemu načrtu, ki ga je Svet za prosveto in kulturo LRS potrdil 7. oktobra 1952, krščanske moralne vrednote še zdaleč niso bile tuje, čeprav je bil učni načrt prepojen z ateizmom.²⁸

O odpravi verouka v šolah in o tem, kakšna naj bo socialistična šola, je spomladi 1952 pogosto pisal *Slovenski poročevalec*. Avtor članka o posvetu učiteljev iz ljubljanske okolice je 7. marca 1952 zapisal, da »ne more biti pravi učitelj socialistične mladine tisti, ki eno uči, dela pa drugače. Zato pri nas ne bo mesta za učitelje, ki sicer uče, kakor jim to velewa učni načrt, pa se predajajo naukom mysticizma in mračnjaštvu, kakor jih to uči cerkev.«²⁹

Čez mesec dni je *Slovenski poročevalec* pisal o odpustitvi štirih dolenjskih učiteljic, ki so menile, da so bile odpuščene, ker so hodile v cerkev. Temu je avtor članka brez pomisleka pritrdil: »Da, tudi zato so bile odpuščene, ker so bile kuhane in pečene v cerkvi!« in nadaljeval: »Kaj bi slepomišlili! Naša Ustava sicer zagotavlja slehememu državljanu versko svobodo in zaradi tega, ker hodi v cerkev, pri nas še nihče ni bil preganjan. Toda ali smo zato dolžni, da gledamo religiozne ljudi tudi v socialistični šoli, da uče eno, s svojim osebnim zgledom pa propagirajo drugo in tako demantirajo sami sebe ter zavajajo mladino v

²³ ARS, fond Predsedstva vlade LRS, šk. 6, mapa 554; Škofijski ordinariat v Ljubljani Predsedstvu vlade LRS, 20. november 1950; Lavantinski škofijski ordinariat Predsedstvu vlade LRS, 1. december 1950.

²⁴ ARS I, fond CK ZKS III, šk. 2; Zapisnik seje politbiroja CK KPS, 20. december 1951, str. 1. Šuštar, Verouk v šoli, Sodobna pedagogika, 7–8/1991, str. 407.

²⁵ ARS I, fond CK ZKS III, šk. 2; Zapisnik seje politbiroja CK KPS, 20. december 1951, str. 1–2.

²⁶ ARS, fond RK SZDL, šk. 25; Stenografski zapisnik seje Izvršnega odbora Osvobodilne fronte Slovenije, 3. januar 1952, str. 4.

²⁷ ARS I, fond CK ZKS III, šk. 1; Zapisnik VII. razširjenega plenarnega zasedanja CK KPS, 26.–27. januar 1952, str. 12.

²⁸ Objave Sveta za prosveto in kulturo vlade LRS, III, št. 6, 14. november 1952, str. 3–7.

²⁹ Slovenski poročevalec, 7. marec 1952, str. 3.

nejasnosti in dvome? Ne, takih dvoličnežev v socialistični šoli prav gotovo nismo dolžni trpeti in smo jih že predolgo trpeli, ker šola ni pekarna ali čevljarška delavnica, kjer je pač vseeno, če pripadajo mojstri in pomočniki temu ali onemu svetovnemu nazoru.³⁰ O tem, kakšna naj bo socialistična šola, je 24. aprila v *Slovenskem poročevalcu* pisal tudi član slovenskega politbiroja Ivan Regent. Zapisal je, da »mora biti naša šola laična, t. j. strogo znanstvena. /.../ Kjer pa je znanost, tam nima religija kaj iskati,« obenem pa je priporočal vzgojo in izobraževanje v marksističnem duhu.³¹

Ker so šli novinarji v svoji proticerkveni oziroma protiverski vnemi marsikdaj predaleč, so o njihovem pisanju govorili na seji agitpropa CK KPS 20. junija 1952. Vlado Vodopivec je svaril pred nestrpnim pisanjem in poudaril, da »še vedno ni razlike med našo konkretno borbo proti klerikalizmu in borbo proti religiji in pride včasih do nerodnih izražanj,«³² pri čemer je omenil prav članek o odpuščenih učiteljicah. Oblast je namreč vsaj navzven poudarjala, da ne nastopa proti religiji, temveč proti klerikalizmu, zato je načelnik agitpropa Boris Ziherl nekaj dni kasneje na sestanku z uredniki notranjepolitičnih rubrik za tovrstne primere predlagal drugačno formulacijo, kajti »mi nismo nobene učiteljice ali učitelja odpustili zaradi tega, ker je religiozen, ampak ker iz tega izhaja antisocialistična akcija, ker smatrajo, da je naša šola v nasprotju njihovih principov in so zato enostavno v borbi proti socialistični vzgoji in socialistični izgradnji sploh. Zato jih napadamo, ne zaradi njihove religioznosti, ampak zaradi tega ker svojo religioznost združujejo z antisocialistično akcijo in v tem smo mi tudi upravičeni ukrepati.«³³

Na pisanje v *Slovenskem poročevalcu* se je v *Novi poti* odzval eden najvplivnejših članov duhovniškega društva dr. Janez Janžekovič. Ugotavljal je, da je vprašanje svobode vesti in veroizpovedi v Jugoslaviji sicer načelno rešeno, vendar je pot do dejanske uveljavitve tega načela še dolga, saj so mnogi marksisti prepričani, da sta dialektični materializem in socializem tako povezana, da ne more biti dober socialist, kdor ni dober materialist, iz česar bi lahko sklepali, da verni ljudje ne morejo biti dobri državljani svoje socialistične domovine. Opozarjal je tudi na protislovnost člankov v *Slovenskem poročevalcu*, ki na eni strani zavrača obtožbe tujine o preganjanju vere v Jugoslaviji, na drugi strani pa s članki o odpušcanju učiteljev in o načelih socialistične šole takšne obtožbe sam potrjuje, kajti »država, ki vzame komu kruh zato, ker hodi v cerkev, preganja vero, pa čeprav le 'tudi' zato,« prav tako kot je preganjanje drugačnih nazorov »uporabljati državno šolstvo v to, da se uvede določen svetovni nazor.«

Janžekovič se je sicer strinjal z Regentovo mislijo »kjer je znanost, tam nima religija kaj iskati,« vendar je dodal, da »tudi dialektični materializem ne in noben drug svetovni nazor,« kajti »v vsakem svetovnem nazoru je nekaj ekstrapolacije, z vsakim človek nekaj tvega, vsak prehaja v vero. Laična šola mora učiti znanost, pravo znanost, vso znanost in vse njene podmene – da! učiti svetovni nazor – ne!« Uvesti v šole določen svetovni nazor bi po Janžekovičevem mnenju pomenilo »oživiti zloglasno, od zgodovinskega razvoja premagano in obsojeno načelo: *cuius regio eius et religio*,« zato je temu odločno nasprotoval.³⁴ Janžekovičevo mnenje je oblast seveda preslišala, saj, kot je nekaj mesecev poprej na

³⁰ Slovenski poročevalec, 13. april 1952, str. 4.

³¹ Slovenski poročevalec, 24. april 1952.

³² ARS I, fond CK ZKS III, šk. 27, Agitprop 1950–1952; Zapisnik seje komisije za agitacijo in tisk pri agitpropu CK KPS, 20. junij 1952, str. 3.

³³ ARS I, fond CK ZKS III, šk. 27; Zapisnik sestanka z odgovornimi uredniki listov in uredniki notranjepolitičnih rubrik, 24. junij 1952, str. 2.

³⁴ Janez Janžekovič: Izkušvena znanost, svetovni nazor, svoboda vesti. Nova pot, IV, 4–5–6/1952, str. 72–86.

plenumu CK KPS poudaril Boris Kraigher, duhovščini v Cirilmetodijskem društvu ni priznavala vloge političnega sogovornika, temveč jo je obravnavala zgolj kot sredstvo za diferenciacijo duhovščine.³⁵

Oblast se je nedvomno pripravljala na dolgotrajen ideološki boj s katoliško cerkvijo. Na eni strani je dovoljevala verske dejavnosti, da bi ne odvrnila od sebe vernih množic, na drugi pa omejevala verouk in izobraževanje bodočih duhovnikov ter okrepila ateistično vzgojo otrok v šolah. Odločila se je za postopno ateizacijo družbe, pri čemer je, razumljivo, največ moči vložila v vzgojo mladine. Ko je Tito konec aprila 1952 sprejel delegacijo zveze učiteljev in srednješolskih profesorjev, je dejal: »Vere ne preganjamo in prepuščamo to volji slehernega človeka posebej. Ne moremo pa dovoliti, da bi otroke, ki jih je treba šele vzgojiti, vzgajali po želji tistih, ki so ubrali povsem drugačno pot, kakor bi mi želeli. Država ima pravico vzgajati otroke in mora jih vzgajati. V tem pogledu ne bomo nikdar popustili pred nikakršnim pritiskom od zunaj.«³⁶

Po ukinitvi verouka v šolah in poprejšnji odpravi cerkvenih osnovnih in srednjih šol sta v Sloveniji ostali dve semenišči in Teološka fakulteta v Ljubljani, ki je vse do izključitve junija 1952 vedrila pod okriljem ljubljanske Univerze. Istega leta je Teološka fakulteta dobila tudi statut, po katerem je imela oblast pravico odreči soglasje za nastavitev dekana ali profesorjev, »če bi ti ne imeli ustreznih moralno političnih kvalifikacij.«³⁷

Ločitev Teološke fakultete od Univerze³⁸ ni bila naključje, saj sovпада z vrsto dogodkov, ki kažejo na širši obračun s katoliško inteligenco. Minister za notranje zadeve Boris Kraigher je na sedmem plenumu CK KPS ugotavljal, da »več ali manj organizirane reakcionarne pozicije proti nam predstavljajo razni katoliško usmerjeni krogi med našimi književniki in umetniki ter v veliki meri tudi med našimi znanstveniki« in da »so zelo važne njihove pozicije v akademiji znanosti, na naši univerzi, na raznih institutih, zlasti pa v humanističnih vedah.«³⁹ V mislih zagotovo ni imel le klerikalno naravnane duhovščine, temveč tudi krščanske socialiste – tako donedavne zaveznike kot one, ki so se od OF že davno distancirali. Edvard Kocbek, poslednji krščanski socialist na visokem položaju, je moral leta 1952 odstopiti z vseh političnih funkcij in se umakniti iz javnega življenja,⁴⁰ sredinsko usmerjenih katoliških intelektualcev pa se je oblast lotila s sodnimi pregoni, pri čemer se ni ustavila niti pred vrati SAZU. Konec decembra 1952 sta bila tako pred okrožnim sodiščem v Ljubljani na dolgoletne zaporne kazni obsojena jezikoslovec in znanstveni sodelavec SAZU dr. Jakob Šolar ter profesor s Teološke fakultete dr. Janez Fabijan, oba duhovnika in vplivna krščanska socialisti.⁴¹

V očeh oblasti je bil krščanski socializem nevaren, ker je s svojimi socialnimi postulati resno konkuriral vladajoči ideologiji, obenem pa ohranjal vezi med ljudstvom in Cerkvijo

³⁵ ARS I, fond CK ZKS III, šk. 1; Zapisnik VII. razširjenega plenarnega zasedanja CK KPS, 26.–27. januar 1952, str. 12. Več o duhovniških društvih v naslednjem poglavju.

³⁶ Slovenski poročevalec, 1. maj 1952, str. 2.

³⁷ ARS, fond Komisije za odnose z verskimi skupnostmi (KOVŠ), šk. 54, dok. 124/67, str. 11.

³⁸ Odlok o izločitvi Teološke fakultete iz Univerze je bil podpisan že 15. novembra 1946, vendar sklep Ministrstva za prosveto LRS ni bil realiziran vse do leta 1952. (Aleš Gabrič: Izločitev Teološke fakultete, Delo, 16. junij 1990, str. 28.)

³⁹ ARS I, fond CK ZKS III, šk. 1; Zapisnik VII. razširjenega plenarnega zasedanja CK KPS, 26.–27. januar 1952, str. 8.

⁴⁰ Več o tem Aleš Gabrič: Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945–1952. Borec, XLIII, 7–8–9/1992, str. 624–634.

⁴¹ Arhiv Ministrstva za notranje zadeve (AMNZ), proces Šolar – Fabijan, 80–3. Več o obračunu s krščanskimi socialisti Jera Vodušek Starič: Poskus reprize dolomitske izjave?, Grafenauerjev zbornik. Ljubljana 1996, str. 95–113.

oziroma religijo. Stane Kavčič je, ocenjujoč politiko do Cerkve, na sestanku z okrajnimi sekretarji spomladi 1957 krščansko-socialistično usmerjeno duhovščino označil za politično precej bolj nevarno od oblastem nenaklonjenega cerkvenega vrha in dela nižje duhovščine,⁴² predsednik Komisije za verska vprašanja Boris Kocijančič pa je desetletje kasneje v poročilu o odnosu do verskih skupnosti celo zapisal, da je bil namen krščanskega socializma »zamegliti težo socialnih krivic in obdržati verne množice ne samo v ideološki, temveč tudi v organizacijski povezanosti s cerkvijo.«⁴³

Na udaru oblasti je bil tudi verski tisk.⁴⁴ Katoliške tiskarne so bile takoj po vojni podžavljene, verski tisk pa kar se da omejen. Leta 1951 so se tiskarji »spontano« uprli tiskanju mariborskega škofijskega glasila *Verski list*, naslednje leto pa je enaka usoda doletela ljubljanski štirinajstdnevnik *Oznanilo*. Njegovi ukinitvi je najverjetneje botrovala okrožnica škofa Vovka O izražanju verskega prepričanja, saj se je *Oznanilo* omejevalo izključno na verska vprašanja in praga politike nikoli ni prestopilo. Tik pred ukinitvijo *Oznanila* je začela goriška apostolska administratura izdajati *Družino* za vso Slovenijo, pošiljala pa jo je tudi v zamejstvo. V nasprotju z izrazito verskim glasilom ljubljanske škofije je *Družina* poleg vere poglobljala tudi slovensko nacionalno zavest. Članke, ki so se dotikali vprašanja slovenskih meja, nacionalne in domovinske zavesti, je objavljala zlasti leta 1952, ko je po londonski konferenci tržaška kriza dosegla enega od svojih vrhuncev. Tako je *Družina* 7. maja 1952 objavila članek, v katerem je zahtevala takšno rešitev tržaškega vprašanja, ki bo Slovencem omogočala tisto, »kar nam po človeški in božji postavi gre.« Obenem se je zahvalila jugoslovanskim oblastem za vse napore, ki so jih vložile v reševanje mejnih vprašanj, »vsem drugim pa kličemo: Roke proč od naše zemlje!«⁴⁵

Od založb, ki so izdajale dela katoliških avtorjev, se je po vojni obdržala le Mohorjeva družba, vendar je leta 1953 dobila konkurenco v Prešernovi družbi, ki je v nasprotju z Mohorjevo uživala vso podporo oblasti.⁴⁶ Za tiskanje verske literature je poleg Mohorjeve skrbelo Cirilmetodijsko društvo, ki je izdajalo tudi svoje glasilo *Nova pot*.

Spremembe so doživljali tudi največji verski prazniki – božič, velika noč in vsi sveti. Od leta 1948 velikonočni ponedeljek ni bil več dela prost dan, vsi sveti so postali dan mrtvih, kot protiutež božiču pa se je vse bolj uveljavljalo praznovanje novega leta. Leta 1953 tudi božič ni bil več dela prost dan, medtem ko so vsi sveti z drugačnim imenom in nekoliko spremenjeno vsebino ostali dela prost dan.⁴⁷

»Diferenciacija« duhovščine

Oblast je proti duhovnikom pogosto nastopala z drastičnimi ukrepi in sodnimi procesi, med katerimi je bil najbolj spektakularen in mednarodno odmeven proces proti zagrebškemu nadškofu Alojziju Stepincu jeseni 1946.⁴⁸ Procesi so imeli političen namen, saj je oblast na

⁴² ARS, fond KOVS, šk. 54; Stališča in ocene dosedanje politike do klera in Cerkve (referat Staneta Kavčiča), str. 2–3.

⁴³ ARS, fond KOVS, šk. 53, 124/67; Odnos do verskih skupnosti v SR Sloveniji, str. 2.

⁴⁴ Več o verskem tisku Alojzij Snoj: La condizione giuridica della Chiesa cattolica in Slovenia dal 1945 in poi. Theses ad doctoratum. Roma 1986, str. 612–657.

⁴⁵ *Družina*, 7. maj 1952, str. 7.

⁴⁶ Aleš Gabrič: Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953–1962. Ljubljana 1995, str. 77–87. Aleš Gabrič: Leto 1945 in slovenska kultura. Slovenija v letu 1945 (zbornik referatov), Ljubljana 1996, str. 165.

⁴⁷ Aleš Gabrič: »Ponekod je bila izvedena novoletna jelka šele na intervencijo tamkajšnjih komitejev partije« (neobjavljeno). Več o verskih praznikih Snoj, La condizione giuridica della Chiesa cattolica in Slovenia dal 1945 in poi, str. 658–678.

eni strani obračunavala z opozicijo, na drugi pa v javnosti ustvarjala proticerkveno vzdušje in kazala zobe Vatikanu. Slednje zlasti velja za leto 1952, ko so se odnosi s katoliško cerkvijo tako zaostрили, da je jugoslovanska vlada konec leta prekinila vse diplomatske stike z Vatikanom.

Sodni procesi so v Sloveniji dosegli vrhunec leta 1952, ko se je pred sodišči znašla vrsta duhovnikov, obtoženih kolaboracije in protidržavnega delovanja, številni pa so bili tudi procesi zoper duhovnike, ki so v nedeljskih pridigah »sovražno izstopali«. ⁴⁹ Po podatkih komisije za verska vprašanja iz leta 1955 naj bi bilo od leta 1945 sodno kaznovanih 319 duhovnikov, večina z zapornimi in nekaj z denarnimi kaznimi, izrečene pa so bile tudi štiri smrtne kazni. ⁵⁰

Sproženih je bilo tudi veliko upravnokazenskih postopkov; leta 1951 je bilo po podatkih republiškega sekretariata za notranje zadeve sodnikom za prekrške predloženih 340 ovadb proti duhovnikom, leta 1952 pa kar 735, največ zaradi »širjenja lažnih vesti«, poučevanja verouka brez vnapijšnjega dovoljenja državnih organov, neprijavljenih procesij ter opravljanja krstov in pogrebov pred vpisom v matično knjigo, pri čemer so kršitelje najpogosteje doletele denarne kazni. ⁵¹

O sodnih procesih je pogosto pisal *Slovenski poročevalec* in s tovrstnimi članki v javnosti zbujal odpor do Cerkve in duhovščine, ki se je nemalokrat sprevrgel v (ne)nadzorovan gnev in napade na duhovnike. Leta 1952 je izšla tudi knjiga Frančka Sajeta *Belogardizem*, ki jo je oblast potegnila iz predala vsakič, ko se ji je za to ponudila priložnost. Oblast je namreč skušala »ustvariti tako vzdušje proti duhovščini in škofom, da bi jim neprestano držali ogledalo pred obrazom in jim kazali vlogo, ki so jo igrali v narodnoosvobodilni borbi.« ⁵²

Ostra politika do katoliške cerkve je spodbudila številne ekscese proti duhovnikom, med katerimi izstopa zlasti napad na ljubljanskega škofa Antona Vovka januarja 1952 v Novem mestu. ⁵³ Izgrede je oblast sicer obsojala, ne pa tudi učinkovito preprečevala, zato je notranji minister Boris Kraigher na plenarni seji CK KPS 26. januarja 1952 opozoril, da »ni jasna principialna borba proti reakcionarni duhovščini /.../ niti vodečemu partijskemu kadru niti vodečemu aparatu UDB, ker so popolnoma brez potrebe zaostрили borbo proti duhovnikom in sicer v taki obliki, da je moral biti političen rezultat takega nastopa na terenu samo nam v škodo.« ⁵⁴ Čeprav je menil, da »bi morali v Sloveniji 85–90% duhovnikov postaviti pred sodišče in obsoditi« zaradi njihovega medvojne delovanja, je Kraigher svaril pred zaostritvijo, ki bi lahko imela prav nasproten učinek od želenega, kajti »omogočili bi s tem, da se duhovščina afirmira kot nekakšen mučenik, ki ga preganjamo in bi se na tej osnovi ustvarila nova baza za borbo proti nam.« ⁵⁵ Edvard Kardelj je ob tej priložnosti ocenil, da je »sovražnikova moč danes predvsem v cerkvi in v kmečki religiozni zaostalosti,« čemur se je treba odločno upreti, vendar ne »z administrativnimi merami, pa tudi ne z zažiganjem škofov in podobnimi ekscesi,« pač pa z močjo ideje, pri čemer se morajo partijci zavedati, da je

⁴⁸ Več o tem Alexander, Trostruki mit. Patte, The Case of Cardinal Aloysius Stepinac. The Case of Archbishop Stepinac. Embassy of the Federal Peoples Republic of Yugoslavia, Washington 1947.

⁴⁹ ARS, fond Predsedstva vlade LRS, šk. 34, mapa 140/52; Bilten javnega tožilstva LRS.

⁵⁰ ARS, fond KOVS, šk. 83; Letno poročilo za leto 1955, Stanje rimokatoliške cerkve v LRS, str. 10.

⁵¹ AMNZ, A-13-0, inv. 1558; Letno poročilo RSNZ za leto 1951, str. 25; inv. 1559, Letno poročilo RSNZ za leto 1952, str. 19.

⁵² ARS, fond RK SZDL, šk. 25; Stenografski zapisnik seje Izvršnega odbora Osvobodilne fronte Slovenije, 3. januar 1952, str. 11 (Tone Fajfar).

⁵³ Ludovik Ceglar: Nadškof Vovk in njegov čas 1900–1960, I. del. Mohorjeva Celovec, 1993, str. 249–293.

⁵⁴ ARS I, fond CK ZKS III, šk. 1; Zapisnik VII. razširjenega plenarnega zasedanja CK KPS, 26.–27. januar 1952, str. 3.

⁵⁵ Prav tam, str. 11.

»socialistična demokracija za delavski razred in za njegove socialistične zaveznike, ni pa za naše sovražnike.«⁵⁶

Oblastem bolj naklonjena je bila zagotovo duhovščina, organizirana v duhovniških društvih. Prek njih je skušala oblast vzpostaviti učinkovit nadzor nad duhovniki, predvsem pa jih odvrniti od vrha katoliške cerkve in Vatikana, saj je bila prepričana, da bo »modus vivendi« lažje dosegljiv, če se bo z domačo duhovščino pogajala neposredno, brez vmešavanja Vatikana.

Prvo duhovniško društvo je začelo delovati v Istri že leta 1948, vanj pa se je včlanila večina istrskih duhovnikov. Podobno društvo je skušala ustanoviti tudi skupina slovenskih duhovnikov, organiziranih v Osvobodilni fronti. Oktobra 1948 je nastal iniciativni odbor bodočega društva, nedolgo zatem pa je izšla prva številka njihovega glasila. *Bilten* je objavljajl članke duhovnikov, ki niso bili naklonjeni politiki Vatikana in visokih cerkvenih krogov, ki so obsojali sodelovanje duhovščine z okupacijskimi oblastmi in zahtevali razrešitev škofa Rožmana, nastopali proti kaznovanju duhovnikov zaradi delovanja v Osvobodilni fronti in se zavzemali za ustanovitev duhovniškega društva. Vatikan se je na pisanje *Biltena* 12. aprila 1949 odzval s prepovedjo njegovega izhajanja, kar je znova zaostriilo odnose med Vatikanom in jugoslovansko vlado, ki je prepoved glasila razumela kot vmešavanje v notranje zadeve. Iniciativni odbor se je nekaj mesecev zatem sam razpustil, še prej pa predlagal ustanovitev novega duhovniškega društva. Ko je goriški apostolski administrator dr. Mihael Toroš julija 1949 potrdil pravila duhovniškega društva, so mu bila po mnenju pobudnikov vrata odprta.

Slovensko duhovniško društvo je bilo ustanovljeno 20. septembra 1949 z imenom Cirilmetodijsko društvo (CMD) katoliških duhovnikov LRS, kmalu pa je začelo izhajati tudi društveno glasilo *Nova pot*.⁵⁷ Prvi predsednik CMD je postal primorski duhovnik Anton Bajt, med pomembnejšimi člani pa so bili profesor teologije in kasnejši dekan Teološke fakultete dr. Stanko Cajnkar, partizanski duhovnik in eden glavnih pobudnikov ustanovitve CMD Jože Lampret, goriški apostolski administrator dr. Mihael Toroš,⁵⁸ ljubljanski škofijski arhivar dr. Maks Miklavčič, pisatelj Fran Saleški Finžgar, teolog in filozof dr. Janez Janžekovič in drugi. Pravila CMD so sprva zahtevala, da morajo biti člani društva organizirani tudi v Osvobodilni fronti, vendar je bila ta točka na predlog mariborskega škofa Držečnika črtana iz pravilnika, s čimer se je strinjal tudi slovenski partijski vrh, ki je upal na formalno priznanje društva s strani cerkvenih oblasti.⁵⁹

Članstvo v CMD je bilo povezano z marsikatero ugodnostjo in je do leta 1952 zajelo približno polovico slovenske duhovščine oziroma 526 duhovnikov in redovnikov, vendar je število članov že naslednje leto začelo upadati.⁶⁰ Podobno društvo je bilo ustanovljeno tudi v Bosni in Hercegovini, medtem ko so na Hrvaškem poskusi ustanovitve duhovniškega društva naleteli na silovit odpor cerkvenih vrhov. Društvo hrvaških duhovnikov je bilo zato ustanovljeno šele leta 1953, imelo pa je vsega 188 članov, kar je bilo manj kot deset odstotkov vseh duhovnikov in redovnikov na Hrvaškem.⁶¹

⁵⁶ Prav tam, str. 36–38.

⁵⁷ ARS, fond KOVS, šk. 87; Spomenica CMD, str. 7–8.

⁵⁸ Mihael Toroš se je zaradi negativnih stališč Vatikana in jugoslovanske škofovske konference kmalu distanciral od CMD. V pismu, ki ga je 30. decembra 1953 poslal glavnemu odboru društva, je celo predlagal razpustitev CMD, naslednji dan pa je iz društva dokončno izstopil. (ARS, fond KOVS, šk. 5; Zapisnik 4. seje Komisije za verska vprašanja pri Izvršnem svetu LS LRS, 8. januar 1954, str. 1.)

⁵⁹ ARS I, fond CK ZKS III, šk. 2; Zapisnik seje biroja CK KPS, 30. junij 1950, str. 1.

⁶⁰ ARS, fond KOVS, šk. 87; Cirilmetodijsko društvo katoliških duhovnikov v SRS (problematika in predloga za rešitev), 1968, str. 5–7.

⁶¹ ARS, fond KOVS, šk. 53; Analiza stanja Društva katoliških svečenika u SR Hrvatskoj, str. 2.

Da so duhovniška društva »dejansko samo vprašanje notranjega razkranjanja cerkve in hierarhije,«⁶² so partijski voditelji odkrito priznavali le v najožjem krogu, čeprav so to dokazovali z ugodnostmi, ki so jih bili deležni člani CMD. S članstvom v duhovniškem društvu je bila denimo pogojena pravica do poučevanja verouka v šolah, socialno in zdravstveno zavarovanje, pa tudi denarna pomoč pri obnovi cerkva in celo izpustitev posameznih duhovnikov iz zapore.⁶³ Ugodnosti pa vendarle niso bile edini motiv za včlanjevanje v duhovniško društvo; velik del primorskih duhovnikov je v društvo vstopil iz nacionalnih nagibov, kar velja zlasti za duhovščino, ki je že poprej utrjevala slovensko nacionalno zavest ali delovala v odporišnem gibanju, podobni razlogi pa so vodili tudi manjši del duhovnikov iz ljubljanske in mariborske škofije, zato so se radi poimenovali kar patriotični duhovniki.

Odnos med oblastjo in CMD seveda ni bil enoznačen, saj se dogajanje znotraj društva ni vedno odvijalo po volji oblasti. Že konec novembra 1950 je Boris Kraigher na seji politbiroja CK KPS ugotavljal, da »je najaktivnejši človek Cajnkar, ki skuša voditi načelnejšo politiko, ne vemo pa kam vodi.« Opozoril je tudi na velik vpliv Edvarda Kocbeka, zatem pa dodal, da »so najnevarnejši tisti, ki so se med okupacijo dobro držali in so bili KS (krščansko-socialistična – op. M.R.) pozicija.«⁶⁴ Na nevarnost, ki naj bi oblastem pretela s strani CMD, je na sedmem plenumu CK KPS 26. januarja 1952 opozarjal tudi Vlado Majhen, ko je govoril o delu duhovnikov v mariborskem pokrajinskem odboru: »V svoj program so uvedli študij Marxa, Engelsa itd. češ, da jim bo študiranje teh vprašanj izredno koristilo. Seveda ni v tem namen, da bi delali za nas, temveč bodo študirali zato, da bodo znali pridobljene stvari politično izkoristiti proti nam.«⁶⁵ Ob tej priložnosti je Boris Kraigher znova poudaril, da CMD ne sme imeti nikakršne politične veljave v borbi za socializem, kajti »jasno se moramo zavedati, kaj predstavlja borba za diferenciacijo med duhovščino in da je interes te borbe predvsem v tem, da duhovščino v celoti usmerimo na to, da se odpove vsem privilegijem, da se omeji na izrazito verska vprašanja in da s to diferenciacijo notranje slabimo cerkev kot političen faktor in jo privedemo do tega, da mora reševati predvsem svoje interne probleme.«⁶⁶

Vatikan je v duhovniških društvih videl zametke nacionalne cerkve, zato je proti njim ostro nastopil. Jugoslovanski škofje so 26. aprila 1950 razglasili članstvo v društvih za nezaželeno oziroma »non expedit«, tej odločitvi pa je Vatikan avgusta pritaknil še ekskomunikaciji Jožeta Lampreta in Antona Bajta, nekaj pisnih opominov duhovnikom, goriškemu administratorju Mihaelu Torošu pa naj bi nuncij izrekel ustni opomin.⁶⁷ Zaradi rigoroznih Vatikanskih ukrepov je v duhovniških vrstah zavladal pravi preplah. Konec januarja 1951 je ljubljanski škof Anton Vovk pisal nunciju Oddiju, da se bo CMD sam od

⁶² ARS I, fond CK ZKS III, šk. 2; Zapisnik seje politbiroja CK KPS, 20. november 1950, str. 2 (Boris Kraigher).

⁶³ ARS I, fond CK ZKS III, šk. 2; Zapisnik seje politbiroja CK KPS, 5. januar 1951, str. 1.

⁶⁴ ARS I, fond CK ZKS III, šk. 2; Zapisnik seje politbiroja CK KPS, 20. november 1950, str. 3.

⁶⁵ ARS I, fond CK ZKS III, šk. 1; Zapisnik VII. razširjenega plenarnega zasedanja CK KPS, 26.–27. januar 1952, str. 33.

⁶⁶ Prav tam, str. 12.

⁶⁷ ARS, fond KOVS, šk. 83; Letno poročilo za leto 1955, Stanje rimokatoliške cerkve v LRS, str. 2. Že 30. junija 1949 je papež Pij XII. potrdil dekret o ekskomunikaciji članov in somišljenikov komunističnih strank kjerkoli po svetu. Dekret je prizadel zlasti slovenske zamejce, saj je denimo krški škofijski ordinariat ekskomuniciral celotno Demokratično fronto delovnega ljudstva in njeno glasilo *Slovenski vestnik*, zakramentov pa niso smeli prejemati niti njegovi bralci (Dušan Nečak: Volitve na Koroškem po drugi svetovni vojni. Ljubljana 1982, str. 24). Več o vsebini dekreta: Vera in dom, 1950, št. 2, str. 3 (na članek me je opozoril Janez Stergar, za kar se mu lepo zahvaljujem).

sebe razkrojil, kajti »le kdo bo upal biti predsednik tega društva. Člani govorijo javno, da ne morejo biti člani društva, ki ima sedaj predsednika, ki je ekskomuniciran.«⁶⁸ Anton Bajt je zato marca 1951 odstopil z mesta predsednika in ga prepustil dotedanjemu podpredsedniku Matiji Medvešku.⁶⁹

Jugoslovanska vlada je ravnanje Vatikanu razumela kot vmešavanje v notranje zadeve, zato je zahtevala preklic izobčenj in ukrepa »non expedit«,⁷⁰ vendar je nanj zaman čakala. Oblast je tudi sicer videla v Vatikanu največjo oviro pri urejanju odnosov med državo in katoliško cerkvijo, saj se Vatikan, kot je na seji izvršnega odbora OF 30. maja 1951 povedal Boris Kraigher, ni bil pripravljen pogajati, dokler iz zapora ne bo izpuščen zagrebški nadškof Stepinac in 140 drugih duhovnikov, dokler ne bo zagotovljena svoboda verouka, katoliškega tiska in radia, cerkveni poroki pa dana prednost pred civilno. Povedal je, da so jugoslovanske oblasti Stepinca pripravljene izpustiti, vendar pod pogojem, da odide iz države, s čimer se Vatikan ni strinjal. »Dokler je taka situacija, kakršna je,« je ugotavljal Kraigher, »je iluzorno govoriti o prerojenju krščanstva ali pa, da bi pustili religijo svobodno nastopati ob diamatu dokler obstoja Vatikan. Najprej moramo likvidirati cerkveno organizacijo tako, kakršna je danes, potem bomo šele načeli svobodno diskusijo teh vprašanj,« kajti »vprašanje svobode vere je vprašanje osvoboditve cerkve od Vatikanu.«⁷¹

O politiki do Cerkve je Kraigher znova podrobneje govoril na seji izvršnega odbora OF 3. januarja 1952, ko je na eni strani opazil »določeno ofenzivnost s strani cerkvenih krogov,« na drugi pa mlačnost državnih organov pri izvajanju začrtane politike do Cerkve. Poudaril je, da ni mogoče govoriti o enotni politiki jugoslovanskih oblasti do katoliške cerkve, saj bi moral biti zaradi zakoreninjenosti klerikalizma v Sloveniji boj proti Cerkvi ostrejši kot drugod. Poleg tega »morajo v Beogradu vendarle nekoliko drugače govoriti o teh stvareh. Medtem ko gredo osnovni kontakti pri nas preko notranjega ministrstva, gredo v Beogradu preko zunanjega ministrstva in je pri takem kontaktu preko zunanjega ministrstva potrebno, (da) damo vedno izjave in garancije za to, da je pri nas vera svobodna in cerkev lahko svobodno deluje.«⁷²

Svojih stališč pa ni zaostrovala le oblast, temveč tudi katoliška cerkev. Okrožnici o poučevanju verouka, ki jo je ljubljanski škof Vovk izdal konec leta 1951, sta spomladi sledili dve novi okrožnici, s katerima je škof znova dodobra vznemiril oblasti. Izhajajoč iz stališč papeža Pija XII., je s prvo okrožnico, ki jo je izdal 29. marca 1952, odločno zavrnil novo zakonsko uredbo, ki je dovoljevala abortus v primeru ogroženosti življenja nosečnice. Oblast na okrožnico sicer ni uradno odgovorila, vendar je pohvalila članek ginekologov v *Slovenskem poročevalcu*.⁷³ Zdravniki so se zgrozili zlasti nad škofovim stališčem, da v primerih, ko »je treba računati s smrtjo matere, ne preostaja drugega, kakor ukloniti se s

⁶⁸ ARS I, osebni fond Borisa Kraigherja, šk. 12; Gradivo v zvezi z odnosi med Vatikanom oziroma Cerkvijo in FLRJ, Kopije in prevodi tekstov, ki dokazujejo vmešavanje Vatikanu v jugoslovanske notranje zadeve, dokument št. 11 – Poročilo škofa Vovka o položaju v CMD, ki ga je januarja 1951 poslal msgr. Oddiju.

⁶⁹ Organizacijski vestnik CMD, II, 1/1951, str. 3.

⁷⁰ ARS I, osebni fond Borisa Kraigherja, šk. 12; Gradivo v zvezi z odnosi med Vatikanom oziroma Cerkvijo in FLRJ, Kopije in prevodi tekstov, ki dokazujejo vmešavanje Vatikanu v jugoslovanske notranje zadeve, dokument št. 12 – Poročilo škofa Vovka o razgovoru Držečnika in Vovka z Borisom Kraigherjem 10. novembra 1951, ki ga je dostavil msgr. Oddiju.

⁷¹ ARS, fond RK SZDL, šk. 25; Stenografski zapisnik seje Izvršnega odbora Osvobodilne fronte Slovenije, 30. maj 1951, str. 24–25.

⁷² ARS, fond RK SZDL, šk. 25; Stenografski zapisnik seje Izvršnega odbora Osvobodilne fronte Slovenije, 3. januar 1952, str. 8.

⁷³ ARS I, fond CK ZKS III, šk. 27, Agitprop 1950–1952; Zapisnik sestanka z odgovornimi uredniki listov in uredniki notranjepolitičnih rubrik, 24. junij 1952, str. 2.

spoštovanjem prirodnim zakonom in ukrepom božje previdnosti.« Odgovarjali so, da tudi sami nasprotujejo abortusu, »smo pa za to, da se umetni splav napravi v primerih, ko ni drugega izhoda,« kajti »eno je dogma, dozorela in okostenela v cerkvenih prostorih, vse kaj drugega bi pa bilo gledati, kako zaradi upoštevanja teh dogem ugašajo cvetoča življenja mater v trenutku, ko skoraj dosežejo največjo življensko srečo.«⁷⁴

Še več prahu je dvignila okrožnica O izražanju verskega prepričanja, ki jo je škof Vovk izdal 30. aprila 1952. V njej je opozarjal vernike, »da so včasih dolžni doprinesati za vero tudi herojska dejanja,« da naj se ne boje javno izražati svojega verskega prepričanja ter jim svetoval, kako naj se vedejo, če jih bo oblast preganjala.⁷⁵ Na okrožnico je 21. maja v *Slovenskem poročevalcu* odgovoril podpredsednik slovenske vlade dr. Marijan Brecelj. Zapisal je, da okrožnica odkrito napada in kleveta državno oblast, ki da preganja vernike, čeprav za takšne trditve nima dokazov, kajti »zaradi same vere ni bil pri nas nihče nikoli preganjan. Vsakdo je imel in ima vselej to možnost, da se vključi v našo skupnost, vendar pod enim pogojem – da je lojalen do svoje države in da ostane zvest svojemu ljudstvu.« Menil je, da ni naključje, da je škof izdal okrožnico prav v času, »ko se za našim hrbtom odloča o usodi Slovencev v coni A,« kajti »namen okrožnice je podpreti tuje sovražne interese.«⁷⁶

Brecelj je verjetno meril na sklepe konference v Londonu aprila 1952, po kateri se je okrepila prisotnost italijanske administracije v delu STO pod angloameriško vojaško upravo. Vatikan v politični igri okrog tržaškega vprašanja morda res ni bil povsem nedolžen, vendar bi bilo pretirano trditi, da je škof Vovk podpiral italijanske zahteve, ali celo, da je zagovarjal protislovenska stališča tržaškega škofa Santina, čeprav je Vatikanu zvesta slovenska Cerkev zaostрила svoj odnos do oblasti prav v enem od ključnih trenutkov tržaške krize. Že pred objavo Breceljevega članka je sodišče izdalo sklep o prepovedi razširjanja okrožnice, zoper škofa Vovka pa uvedlo preiskavo zaradi kaznivenga dejanja sovražne propagande in zlorabe vere v politične namene, vendar je bil postopek ustavljen, zadeva pa izročena sodniku za prekrške.⁷⁷

Odnose med državo in Cerkvijo so dodatno zaostрили sklepi Jugoslovanske škofovske konference, sprejeti med 23. in 25. septembrom 1952 v Zagrebu. Predsednik škofovske konference in beograjski nadškof dr. Josip Ujčić je pred tem v največji tajnosti zaprosil Vatikan za mnenje o duhovniških društvih, ta pa je v svoji poslanici izrazil »upanje, da se bodo jugoslovanski škofje znali upreti grožnji, ki jo predstavljajo duhovniška društva.«⁷⁸ Škofje so zato z dekretom »non licet« duhovniška društva prepovedali. Slovenska škofa Anton Vovk in dr. Maksimiljan Držičnik sta si sklepe zagrebške konference zapisovala, vendar je njune zapiske ob preiskavi zasegla tajna policija.⁷⁹ Zdaj je imela oblast v rokah trden dokaz, da za dejanji škofov stoji Vatikan, prekinitev diplomatskih odnosov z Vatikanom pa je postala le še vprašanje časa.

⁷⁴ Slovenski poročevalec, 1. junija 1952, str. 3–4.

⁷⁵ Vsebina okrožnice je povzeta v članku dr. Marijana Brecelja *Sovražniki na delu*, ki je bil objavljen v *Slovenskem poročevalcu* 21. maja 1952.

⁷⁶ Slovenski poročevalec, 21. maj 1952, str. 2.

⁷⁷ ARS, fond Predsedstva vlade LRS, šk. 34, mapa 140/52; Bilten Javnega tožilstva LRS z dne 31. maja 1952, str. 13–14.

⁷⁸ Alexander, *Trostruki mit*, str. 137.

⁷⁹ ARS I, osebni fond Borisa Kraigherja, šk. 12; Gradivo v zvezi z odnosi med Vatikanom oziroma Cerkvijo in FLRJ, Kopije in prevodi tekstov, ki dokazujejo vmešavanje Vatikana v jugoslovanske notranje zadeve, dokument št. 15 – Beležka dr. Držičnika in beležka škofa Vovka o konferenci v Zagrebu.

Ukrep »non licet« ni zadeval CMD, saj naj bi slovenski škofje zagovarjali obstoj duhovniškega društva, ki je po njihovem mnenju precej pripomoglo k znosnejšim odnosom med Cerkvijo in oblastjo. Da bi ustregli zahtevam cerkvenih oblasti, so člani CMD na občnem zboru 23. oktobra 1952 sprejeli nov pravilnik in resolucijo, s katero so se zavezali k spoštovanju cerkvenega prava. V imenu slovenskih škofov je pravila potrdil dr. Mihael Toroš, ki je izjavil, da »je društvo s tem do kraja ustreglo slovenskim ordinarijem.«⁸⁰

Kot bi ne vedeli, da drezajo v osje gnezdo, so jugoslovanski škofje dan po zagrebški konferenci na maršala Tita naslovili pismo, v katerem so ugotavljali, da v Jugoslaviji ni popolne verske svobode in da »modus vivendi« ne bo dosežen, dokler se bo omejevalo pravice Cerkve. Med najbolj drastičnimi kršitvami verske svobode so navedli oviranje verskih obredov in verske vzgoje, aretacije, pritiske in napade na duhovnike, odvzem nekaterih cerkva in katoliških tiskarn, odrekovanje državne pomoči pri gradnji in obnovi cerkva, zadošitev katoliškega tiska, razpuščanje redov, spodbujanje ateizma (»ateizem je religija režima«) in številne druge. Obstoj duhovniških društev so odločno nasprotovali, češ da njihovo ustanavljanje spodbuja oblast, ki skuša razbiti cerkveno disciplino. Zapisali so, da bodo duhovniška društva priznali, ko bodo njihova pravila v sozvočju s kanonskim pravom in ko bo cerkvenim oblastem omogočen nadzor nad njihovim delovanjem. Ob koncu so zatrdili, da spoštujejo obstoječo oblast in da za Cerkev ne zahtevajo nikakršnih privilegijev, temveč zgolj spoštovanje božjega in naravnega prava. Zahtevali so popolno svobodo verske vzgoje, katoliškega tiska in verskih organizacij ter v skladu s tem pravico do materialnih sredstev, potrebnih za nemoteno delovanje Cerkve. Če bo oblast to sprejela, bodo nesoglasja med državo in Cerkvijo kmalu odpravljena, so menili škofje.⁸¹

Spor z Vatikanom

Po razkolu s Sovjetsko zvezo je jugoslovanska vlada začela postopoma navezovati stike z Zahodom, pri čemer se ni mogla izogniti odzivu neprizanesljive zahodne katoliške javnosti, ki je negodovala zlasti nad usodo zagrebškega nadškofa Alojzija Stepinca. ZDA so poleti 1951 odobrile Jugoslaviji pomoč v vojaškem materialu, ki so jo posredno pogojile z izpustitvijo Stepinca, saj bi ta ugodno odmevala v katoliškem oziroma protikomunističnem delu ameriške javnosti. Zagrebški nadškof je bil iz Lepoglave izpuščen 5. decembra 1951 in takoj zatem konfiniran v rojstno vas Krašić, nekaj mesecev pred tem pa so oblasti, da bi pomirile Srbe, izpustile episkopa Vojislava Nastića.⁸²

Kljub temu napetost med Jugoslavijo in Vatikanom ni popustila, saj je papež vztrajal, da mora Stepinac še naprej opravljati dolžnosti zagrebškega nadškofa, pa tudi nenehna poročila o preganjanju Cerkve v Jugoslaviji niso bila v prid odnosom med državama. Poleg tega je v jugoslovanskem političnem vrhu vladalo prepričanje, da Vatikan podpira italijanske zahteve glede STO in da deluje v sozvočju z vatikansko politiko tudi katoliška cerkev v Jugoslaviji. V zaupnem memorandumu, ki ga je zunanje ministrstvo poleti 1952 pripravilo za Josipa Broza, naj bi bili navedeni številni primeri sodelovanja med Vatikanom in italijansko vlado, političnimi strankami in posamezniki. Najbolj dejavni naj bi bili krščanski demokrati in tržaški škof Antonio Santin, ki naj bi od papeža dobil nalogo, da prek angloameriške vojaške uprave vpliva na vladi v Washingtonu in Londonu v smislu priključitve celotnega STO Italiji.

⁸⁰ ARS, fond KOVS, šk. 87; Spomenica CMD, str. 10 in šk. 83; Letno poročilo za leto 1955, Stanje rimokatoliške cerkve v LRS, str. 2.

⁸¹ ARS I, osebni fond Borisa Kraigherja, šk. 12; Gradivo ZIS v zvezi z zakonom o pravnem položaju verskih skupnosti, Pretstavka katoličkog episkopata Jugoslavije maršalu Titu.

⁸² Darko Bekić: Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949–1955. Zagreb 1988, str. 323–325.

Z enako nalogo naj bi papež Pij XII. avgusta 1951 poslal v London svojega podsekretarja, saj je bil prepričan, da bodo države Informbiroja kmalu okrepile svoj pritisk vzdolž vzhodnih jugoslovanskih meja, zato bo Jugoslavija prisiljena predati STO Italiji. Razlogov za nezadovoljstvo jugoslovanske vlade, ki v kaj takega ni nameravala privoliti, torej ni manjkalo. Vlada je negodovala tudi nad delovanjem odpravnika poslov beograjske nunciature Silvia Oddija, češ da nasprotuje vsem poskusom ureditve odnosov med državo in katoliško cerkvijo in v tujino pošilja poročila o preganjanju Cerkve v Jugoslaviji.⁸³

Konec januarja 1952 se je zunanji minister Edvard Kardelj sestal z Oddijem, ki je protestiral zaradi nedavnega napada na ljubljanskega škofa Vovka. Kardelj je Oddiju odvrnil, da je za preganjanja kriva Cerkev sama, ker se noče sprijazniti z revolucijo in zase še vedno zahteva privilegiran položaj. Dogodek v Novem mestu je bil po njegovem mnenju le svarilo Cerkvi, naj se izogiba delovanju proti oblasti, ker ljudstvo tega ne bo trpelo. »Še več, lahko rečemo, da takšen razvoj stvari postavlja pod vprašaj odnose med Vatikanom in Jugoslavijo. Če Vatikan ni pripravljen podpreti razvoja normalne lojalnosti klera državi, čemu potem sploh služijo naši odnosi z Vatikanom,« se je spraševal Kardelj ter dodal, da »naši odnosi z Vatikanom v takšnih pogojih le otežujejo urejanje odnosov med cerkvijo in državo,« in da »ima jugoslovansko javno mnenje vtis, da politika Vatikana do Jugoslavije pogosto ni vodena zaradi interesov katoliške cerkve, temveč služi političnim ciljem nekaterih tujih sil.« Povedal je tudi, da oblast od duhovnikov ne zahteva drugega kot lojalnost, ter dodal, da katoliška cerkev izkorišča strpnost jugoslovanske vlade in mednarodnopolitični položaj Jugoslavije, da bi si pridobila celo več pravic, kot jih ima drugod po svetu. Izkoriščanja verske svobode in nasprotovanja revolucionarnim pridobitvam pa jugoslovanske oblasti ne bodo trpele, je pogovor sklenil Kardelj.⁸⁴

V podobnem tonu je 11. maja 1952 na shodu v Zrenjaninu govoril Josip Broz, ko je omenil odnose z Italijo in Vatikanom. Poudaril je, da je vsak državljani dolžan najprej služiti interesom lastne države in ljudstva, kar je letelo na cerkvene oblasti in duhovnike, ki »vidijo samo Rim.«⁸⁵ Nasploh je bila značilnost Titovih govorov v tem času, da je odnose z Italijo vedno povezoval s katoliško cerkvijo in Vatikanom, saj se je Vatikan po mnenju jugoslovanskih oblasti vse preveč vpletal v reševanje občutljivega tržaškega vprašanja in s tem zaostroval že tako napete odnose med oblastjo in katoliško cerkvijo. V vrtincu političnih iger se je znašel tudi ljubljanski škof Anton Vovk s svojo okrožnico O izražanju verskega prepričanja, ki je bila po mnenju oblasti voda na mlin vatikanski politiki, saj škof ni izbiral besed pri opisovanju za katoličane neugodnih razmer v Jugoslaviji. Slovenski notranji minister Boris Kraigher je zato škofom 5. junija 1952 povedal, da bodo v primeru nadaljnjega zaostrovanja stiki med katoliško cerkvijo in Vatikanom prekinjeni, nuncij pa izgnan iz države.⁸⁶

Po objavi članka o preganjanju katoliške cerkve v Jugoslaviji v vatikanskem glasilu *La Civiltà Cattolica* 7. junija 1952,⁸⁷ se je med Vatikanom in Jugoslavijo razplamtela prava besedna vojna. Jugoslovanski tisk je bil preplavljen s članki o sovražnosti Vatikana, v kampanji pa je prednjačil *Slovenski poročevalec*, ki je dan za dnem poročal o vmešavanju Vatikana v tržaško krizo in v jugoslovanske notranje zadeve, spremljal delovanje tržaškega

⁸³ Živojinović: Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast, str. 365–366.

⁸⁴ Prav tam, str. 367.

⁸⁵ Josip Broz Tito: Govori i članci VII. Zagreb 1959, str. 79.

⁸⁶ ARS I, osebni fond Borisa Kraigherja, šk. 12; Gradivo v zvezi z odnosi med Vatikanom oziroma Cerkvijo in FLRJ, Kopije in prevodi tekstov, ki dokazujejo vmešavanje Vatikana v jugoslovanske notranje zadeve, dokument št. 13, str. 2.

⁸⁷ Živojinović: Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast, str. 369–370.

škofa Antonia Santina, občasno pa objavljala tudi karikature s politično vsebino in članke o medvojnem in povojnem delovanju posameznih duhovnikov.

Ko je Jugoslovanska škofovska konferenca septembra 1952 prepovedala duhovniška društva, je bila s stališča oblasti mera polna. Namestnik zunanjega ministra dr. Aleš Bebler je 1. novembra izročil nunciju Oddiju protestno noto zaradi vmešavanja Vatikana v jugoslovanske notranje zadeve. Povod zanjo je bilo zaupno papeževo sporočilo predsedniku jugoslovanske škofovske konference dr. Josipu Ujčiću glede duhovniških društev.

Dan zatem se je v Zagrebu začel šesti kongres KPJ, na katerem se je Partija preimenovala v ZKJ ter se izrekla za ločitev partijske in državne oblasti. Na kongresu so med drugim obsodili tudi blokovsko delitev sveta ter se zavzeli za politiko nevmešavanja v notranje zadeve tujih držav in enakopravnost v mednarodnih odnosih. Josip Broz je v svojem referatu omenil tudi Vatikan, ki ga je obtožil, da se »po svoji agenturi« vmešava v jugoslovansko zunanjo in notranjo politiko, »kakor to zaman poskuša tudi ZSSR.«⁸⁸ S tem je Vatikan postavil ob bok Sovjetski zvezi in ga uvrstil med najsrdečejše nasprotnike jugoslovanske oblasti.

Medtem so dnevi tekli, odgovora na protestno noto pa iz Vatikana ni bilo. Namesto tega je kot strela treščila vest, da je papež nadškofa Alojzija Stepinca povišal v kardinala – in to prav na 29. november.

Odločitev o prekinitvi diplomatskih odnosov z Vatikanom je 16. decembra v Smederevski Palanki napovedal Josip Broz, ko je v zvezi s tržaškim vprašanjem označil »mednarodno reakcijo z Vatikanom na čelu« kot »smrtnega sovražnika naše države.«⁸⁹ Dan kasneje je Aleš Bebler izročil Oddiju noto, s katero je jugoslovanska vlada zahtevala zaprtje nunciature v Beogradu, obenem pa obtoževala Vatikan, da se vmešava v notranje zadeve, da je namesto, da bi odgovoril na protestno noto, povišal Alojzija Stepinca v kardinala, da ne želi sodelovati z jugoslovansko vlado pri urejanju medsebojnih odnosov in da skuša Jugoslavijo očrniti v očeh mednarodne javnosti.⁹⁰

Približno v istem času je zunanje ministrstvo prejelo papežev odgovor na že pred mesecem in pol izročeno noto, vendar je bilo pismo nekaj ur zatem neodprto vrnjeno nunciatu, češ da so diplomatski odnosi prekinjeni.⁹¹ V odgovoru je papež opozarjal, da ima Vatikan neodtujljivo pravico ščititi katolike kjerkoli po svetu, zato je zavmil obtožbe o vmešavanju v jugoslovanske notranje zadeve, poleg tega pa navedel številne primere preganjanja katoliške cerkve v Jugoslaviji. Jugoslovanska vlada na papeževo pismo ni odgovorila, Tanjug pa je celo objavil vest, da zunanje ministrstvo odgovora sploh ni prejelo.⁹²

O razlogih za prekinitve diplomatskih odnosov je zunanjepolitičnemu odboru zvezne skupščine govoril zunanji minister Edvard Kardelj. V uvodu je poudaril, da protijugoslovanska gonja, ki jo izvaja Vatikan »baje za zaščito jugoslovanskih katolikov pred verskim preganjanjem,« ni v prid katoliški cerkvi in vernikom, saj je naperjena zoper temeljne

⁸⁸ Borba komunistov Jugoslavije za socialistično demokracijo. VI. kongres KPJ/ZKJ. Ljubljana 1952, str. 39–40.

⁸⁹ Slovenski poročevalec, 18. december 1952, str. 3.

⁹⁰ Vladimir Dedijer: Dokumenti 1948, III. del. Beograd 1979, str. 466–468.

⁹¹ Živojinović: Vatikan, Katoliška crkva i jugoslovenska vlast, str. 382. Alexander, Trostruki mit, str. 138. Bekić, Jugoslavija u hladnom ratu, str. 448–449. Pattee, The Case of Cardinal Aloysius Stepinac, str. 151. (Darko Bekić in Richard Pattee navajata, da je Oddi izročil papežev odgovor že 15. decembra, pri čemer se sklicujeta na vatikansko glasilo L'Osservatore Romano z dne 13. in 16. januarja 1953 (Bekić) oziroma 14. januarja 1953 (Pattee), Stella Alexander in Dragoljub Živojinović pa navajata, da se je to zgodilo 17. decembra. Brez izvirnih dokumentov seveda ni mogoče ugotoviti, kdaj je bil odgovor dejansko izročen zunanjemu ministrstvu.)

⁹² Živojinović: Vatikan, Katoliška crkva i jugoslovenska vlast, str. 389.

nacionalne interese jugoslovanskih narodov. Vatikan je po njegovem mnenju sam izzval prekinitev diplomatskih odnosov z imenovanjem zagrebškega nadškofa za kardinala in z zaostrovanjem svoje politike do Jugoslavije spričo načrtovanega Titovega obiska v Londonu. V nadaljevanju je Kardelj govoril tudi o položaju katoliške cerkve v Jugoslaviji, pri čemer je poudarjal, da Cerkve nihče ne preganja, saj »je vera družbeni pojav, ki ga ni mogoče izkoreniniti s preganjanjem in dekreti, tudi če bi kdo hotel.« Dejal je, da si je jugoslovanska vlada močno prizadevala urediti odnose z njo, vendar ji to, v nasprotju z drugimi verskimi skupnostmi, ni uspelo prav zaradi vmešavanja Vatikana. Menil je, da ustava zagotavlja Cerkvi dovolj pravic, čeprav je priznaval, da »ima katoliška cerkev neke težave glede objavljanja verskega tiska« in da »v tem ali onem okraju morda naši krajevni organi ovirajo verouk v cerkvah.« V nadaljevanju je povedal, da se tradicionalna politika Vatikana do Jugoslavije v zadnjih letih ni bistveno spremenila, saj je Vatikan začel s protijugoslovansko gonjo že pred revolucijo, po njej pa jo je samo še bolj okrepil. Obtožil ga je tudi, da je eden glavnih nosilcev italijanskega ekspanzionizma, kot dokaz pa je navedel dejstvo, da se stališči Vatikana in Italije glede tržaškega vprašanja prav nič ne razlikujeta.

Jugoslovanska vlada se je po Kardeljevih besedah odločila za prekinitev diplomatskih stikov z Vatikanom zato, ker se »ti odnosi niso pokazali kot sredstvo za urejanje odnosov med cerkvijo in državo, marveč kot sredstvo tujih sil za njihove zunanjepolitične cilje proti Jugoslaviji.« Ob koncu je govoril tudi o nadaljnji politiki do katoliške cerkve. Dejal je, da spor z Vatikanom ne bo spremenil politike do Cerkve, pri čemer je poudaril ustavno načelo ločitve cerkve od države. Dodal je, da oblast od Cerkve in duhovnikov ne zahteva, naj postanejo agitatorji socializma in zveze komunistov, prav tako kot ne zahteva ločitve od Vatikana, poudaril pa je, da je socializem v Jugoslaviji dejstvo, ki se mu mora vrh katoliške cerkve prilagoditi, tako kot se mu je prilagodila nižja duhovščina, organizirana v duhovniška društva.⁹³

Imenovanje zagrebškega nadškofa za kardinala je razkol zgolj pospešilo, nikakor pa ne gre v njem iskati poglobitnega razloga za prekinitev diplomatskih odnosov, temveč kvečjemu težko pričakovani povod. Precej večjo težo so imela v sporu duhovniška društva, v katerih je Vatikan videl začetek shizme, jugoslovanska oblast pa najbolj učinkovit način diferenciacije in nadzora nad duhovščino, morda pa tudi zametke bodoče nacionalne cerkve. Poleg zapletov v zvezi z duhovniškimi društvi je sporu botrovala tudi vatikanska diplomatska dejavnost, s katero je po mnenju jugoslovanskih oblasti skušal Vatikan doseči takšen razplet tržaškega vprašanja, ki bi najbolj prizadel prav edina katoliška naroda v Jugoslaviji, Slovence in Hrvate.

Na drugi strani ne gre pozabiti na Titovo idejo o nacionalni cerkvi, ki je, sodeč po poročilih ameriške in britanske ambasade, s prekinitvijo diplomatskih odnosov z Vatikanom dobila nov polet. Po mnenju britanskega ambasadorja Georgea Allena naj bi vatikansko priporočilo škofovski konferenci močno razjezilo jugoslovanske oblasti, saj bi lahko izjavilo napor, ki so ga oblasti vložile v ustanavljanje duhovniških društev. Podobnega mnenja je bil svetovalec ameriške ambasade Woodrow Wallner, ki je v poročilu zapisal, da je vladna politika v zvezi z duhovniškimi društvi vodila v spor z Vatikanom, ker naj bi bil namen krepitve duhovniških društev oblikovanje nacionalne cerkve. Svoj strah pred novo shizmo je v pogovorih z ameriškimi diplomati izrazil tudi Silvio Oddi, ki je opozarjal, da skuša režim odtrgati nižjo duhovščino od cerkvenih oblasti in oblikovati nacionalno cerkev pod nadzorom komunistov. Pomemben korak k temu cilju je bil po njegovem mnenju storjen z ustanavljanjem duhovniških društev in prekinitvijo diplomatskih stikov z Vatikanom. Oddi je opozarjal tudi na indoktrinacijo mladine, pri čemer je izrazil bojazen, da bo ob takšni

⁹³ Slovenski poročevalec, 20. december 1952, str. 1–3.

politiki jugoslovanskih oblasti komunizem prevladal nad verskim prepričanjem že v naslednjih dvajsetih letih.⁹⁴

Od kod tolikšen strah pred nastankom nacionalne cerkve, na podlagi pregledanega arhivskega gradiva ni mogoče ugotoviti. Za tako radikalen prelom namreč niso bili izpolnjeni niti osnovni pogoji; duhovniška društva so bila, čeprav jih je podpirala oblast, prešibka in tudi med samim članstvom ideja o nacionalni cerkvi ni bila sprejeta z navdušenjem, še bolj odločno pa so jo zavračale cerkvene oblasti. Očitke Vatikana in cerkvenih oblasti glede vloge duhovniških društev pri oblikovanju nacionalne cerkve so v svoji spomenici leta 1968 zavrnili tudi člani CMD, saj »so se ustanovitelji in pozneje voditelji društva veliko prizadevali, da bi ordinariji potrdili društvena pravila in da bi spravili delovanje društva v sklad s predpisi cerkvenega prava. Že to vztrajno prizadevanje za cerkveno legalizacijo društva je dokaz za njegovo zvestobo Cerkvi«. Zavrnili so tudi očitke, da je dr. Mihael Toroš nameraval postati škof slovenske nacionalne cerkve, ter dodali, da je »želja po ustanovitvi narodne Cerkve morda bila izven duhovniških vrst, v društvu samem je nikdar nihče ni omenil.«⁹⁵

Zamisel oblasti o nacionalni cerkvi je nedvomno obstajala, vendar je bila verjetno mišljena kot oddaljen cilj. Sodeč po pregledanem gradivu, razen besed in spodbujanja duhovniških društev, konkretnih akcij oblasti v tej smeri ni bilo. Strah cerkvenih oblasti pred nastankom nacionalne cerkve je bil verjetno posledica Titovih pozdravnih besed škofom junija 1945 v Zagrebu, kjer maršal ni skrival svoje želje po ločitvi katoliške cerkve od Vatikana, dokaz za takšne namere oblasti pa je cerkveni vrh videl v ustanavljanju duhovniških društev. Tito je podobno kot delegacijo hrvaških duhovnikov novembra 1949 nagovoril tudi nekaj članov slovenskega duhovniškega društva, ko jim je zastavil vprašanje: »Če smo se mi rešili Moskve, zakaj se ne bi vi Rima?«,⁹⁶ vendar tudi ob tej priložnosti ni omenjal konkretnih korakov.

Kako močan je bil strah cerkvene hierarhije pred shizmo in kolikšen je bil odpor do nove, revolucionarne oblasti, beremo v pismu, ki ga je kasneje izgnani goriški ordinarij dr. Franc Močnik novembra 1947 poslal Edku Ferjančiču in Antonu Bajtu, ki sta na Primorskem v okviru Osvobodilne fronte ustanavljala duhovniško društvo. Močnik je zapisal, da »je to politično sodelovanje s komunizmom, kar je že kot samo politično udejstvovanje duhovnikom prepovedano (kan. 138, 139). Kot sodelovanje z Bogu in Cerkvi sovražnim komunizmom, ki duhovnike slepi z narodno krinko, je pa zločin. Ali ne vidita, da je tako društvo le priprava za ustanovitev 'narodne cerkve', ločene od katoliške Cerkve in njene hierarhije, kar pomeni odpad od Petrove skale in Cerkve, ki Vaju je sprejela za svoja duhovnika? .../ Da so duhovniki dobri in zvesti državljani, Bog zahteva; da se pa duhovniki postavljajo več ali manj prostovoljno v suženjsko službo države, ki sovraži sv. očeta in sv. Cerkev ter išče, kako bi izruvala iz src Boga, je nezaslišano. .../ Upam, da bo ta opomin in prošnja Vajinega Ordinarija zalegla in Vajini duši rešila. Ako pa ne prenehata takoj s tem početjem in še naprej vodita društvo, vedita, da sta suspendirana a divinis (kan. 2279/2), ker je bolje, da so ljudje brez maše, kot da imajo take pastirje, ki dajejo ljudstvu le pohujšanje.«⁹⁷

V naslednjih letih je Cerkev svoje stališče do duhovniških društev sicer omilila, vendar se je odpor do CMD oziroma do Slovenskega duhovniškega društva obdržal vse do njegove ukinitve leta 1990, strah pred nastankom nacionalne cerkve pa se je verjetno razblinil že leta

⁹⁴ Živojinović: Vatikan, Katoliška crkva i jugoslovenska vlast, str. 381, 387.

⁹⁵ ARS, fond KOVS, šk. 87; Spomenica CMD, str. 15.

⁹⁶ Nova pot, I, 2/1949, str. 30.

⁹⁷ ARS, fond KOVS, šk. 87; Spomenica CMD, priloga št. 1.

1966 s podpisom beograjskega protokola, ki je položil temelje za postopno ureditev odnosov med katoliško cerkvijo in jugoslovansko oblastjo.

Vera za cerkvenimi zidovi

Po prekinitvi diplomatskih stikov z Vatikanom se je oblast nemudoma lotila urejanja odnosov z verskimi skupnostmi. Na povabilo predsednika zvezne vlade Josipa Broza so se 8. januarja 1953 katoliški škofje sestali z njim v Beogradu, vendar so v pogovoru vztrajali, da brez soglasja Vatikana ne morejo skleniti nikakršnega sporazuma z oblastjo.⁹⁸ Kljub temu so se strinjali z ustanovitvijo paritetne komisije, ki naj bi preučila sporna vprašanja, kasneje pa so se odzvali tudi vabilu začasne zvezne komisije za ureditev odnosov z verskimi skupnostmi, da naj izrazijo svoje mnenje o predlogu zakona o pravnem položaju verskih skupnosti.

Osnutek zakona sta 12. februarja 1953 objavila *Borba* in *Slovenski poročevalec*. Načrt je zagotavljal neodvisnost verskega življenja od države, vendar pod pogojem, da se bodo verske skupnosti omejile izključno na verska vprašanja, eksplicitno pa je prepovedoval dejavnost posameznikov in organizacij, ki bi utegnile izkoriščati verska čustva v politične namene. Glede najbolj občutljivega vprašanja, verske vzgoje in izobraževanja, je predvidel, da bodo pouk v šolah vodili laiki, temeljil pa bo izključno na spoznanjih znanosti in svobodi mišljenja. Verski pouk bo mogoče izvajati le v cerkvah, verskim skupnostim pa bo dovoljeno ustanavljati samo šole za izobraževanje duhovnikov. Poleg tega je načrt zakona izrecno dovoljeval ustanavljanje duhovniških društev, zagotavljal verskim skupnostim gmotno pomoč države pri vzdrževanju cerkvenih poslopij, prepovedoval cerkveno poroko pred civilno, verskega tiska pa ni omenjal.⁹⁹

Predsednik Jugoslovanske škofovske konference dr. Josip Ujčić je že 19. februarja 1953 zvezni verski komisiji poslal pripombe k osnutku zakona. Ob tej priložnosti je znova poudaril, da nima nikakršnih pooblastil Vatikana glede urejanja odnosov med Cerkvijo in državo, največ pripomb pa je imel na četrti člen, ki je obravnaval verouk. Zapisal je, da predlog zakona v nasprotju s svobodo vesti na eni strani omejuje versko vzgojo in prepoveduje izražanje verskega prepričanja, na drugi strani pa ne prepoveduje protiverskega prepričanja in širjenja ateizma, s čimer grobo krši enakopravnost državljanov. Strah oblasti pred religijo je bil po njegovem mnenju neutemeljen, saj »vsaka religija uči morale, zlasti krščanska /ki ji pripada največji del naših narodov/, uči čistosti, delavnosti, pravičnosti, dajanja cesarju, kar je cesarjevega, Bogu, kar je božjega: da je treba oblast spoštovati, ker je vsaka oblast od Boga, vendar ne iz strahu pred kaznijo, temveč zaradi vesti! Ali lahko tako vzvišeni nauk pokvari šolske otroke? In, ali svet pozna bolj vzvišeno moralo kot je krščanska!«

Sklicujoč se na 26. člen Deklaracije o človekovih pravicah, ki staršem zagotavlja pravico do izbire šole za svoje otroke, je beograjski nadškof za Cerkev zahteval pravico ustanavljanja cerkvenih osnovnih, srednjih in visokih šol. Glede duhovniških društev je vztrajal pri sklepih škofovske konference, ki je tovrstna društva prepovedala »iz cerkveno disciplinskih razlogov«, zahteval pa je tudi, da mora zakon izrecno zagotoviti svobodo verskega tiska, kajti »če je enim dovoljeno napadati religijo, mora biti verskemu tisku dovoljeno, da se z vsaj tolikšno pravico brani.« Ob koncu je zapisal, da se zaveda, kako težko je spisati zakon, ki bi veljal za vse verske skupnosti, ter dodal, da bi moral zakon poudariti velik pomen religije »za

⁹⁸ ARS I, osebni fond Borisa Kraigherja, šk. 12; Gradivo ZIS v zvezi z zakonom o pravnem položaju verskih skupnosti, Pripombe beograjskega nadškofa Ujčića k predlogu zakona, 19. februar 1953, str. 1.

⁹⁹ Slovenski poročevalec, XIV, 12. februar 1953, str. 5.

moralno socialno življenje« in ji zato omogočiti širok razmah, kajti »religija, ki opominja ljudi, da morajo spoštovati deset Božjih zapovedi, bo vzgojila vzorne državljane, ki bodo v čast naši domovini.«¹⁰⁰

Prav tedaj je Ujčič prejel pismo namestnika vatikanskega državnega tajnika Domenica Tardinija, v katerem ga je ta spomnil, da je kakršenkoli sporazum med državo in Cerkvijo izven pristojnosti ordinarijev. Poudaril je, da Vatikan ne nasprotuje ureditvi odnosov z državo, vendar škofje o tem ne morejo odločati brez njegovega privoljenja, kajti, »kar ni v skladu z normami, o katerih smo govorili, je v največji meri škodljivo za dobro cerkve in duš.«¹⁰¹ Navodilo je bilo poslano prek običajne pošte, zato je bila državna oblast z njegovo vsebino seznanjena, kar je Aleksandar Ranković priznal v svojem govoru ob sprejetju zakona o verskih skupnostih.

V času pogajanj s Cerkvijo se je tisk povsem umiril, precejšnja strpnost in pripravljenost na dialog pa je bilo moč zaznati tudi v govorih najvišjih državno-partijskih voditeljev. Edvard Kardelj je na četrtem kongresu LfJ/SZDLJ februarja 1953 v zanj značilnem večurnem govoru omenil tudi odnose med državo in Cerkvijo. Spor med obema institucijama je po njegovem mnenju sicer zakrivila Cerkev z nenehnim zlorabljanjem verskih čustev v politične namene, vendar tudi oblast, ki je pogosto posegala po administrativnih ukrepih, ni bila povsem nedolžna. Kardelj je poudaril, da si mora oblast »v boju proti političnemu zlorabljanju cerkve in verskih čustev /.../ hkrati prizadevati, da se verskim skupnostim dejansko zagotovi neovirano opravljanje njihovih verskih poslov in običajev.« Cerkev, ki se je doslej »vedno znala prilagajevati novim družbenim sistemom in političnim položajem,« pa bo »morala najti pot in način, da se sprijazni s položajem, ki je v socialistični Jugoslaviji,« kajti »to je edino, kar zahtevamo od nje.«¹⁰²

Za pogajanja s predstavniki verskih skupnosti je slovenski izvršni svet ustanovil posebno komisijo, ki jo je vodil notranji minister in predsednik podobne komisije pri zvezni vladi Boris Kraigher, njeni člani pa so bili prorektor Univerze v Ljubljani dr. Gorazd Kušej, sekretar Sveta za prosveto in kulturo Franc Kimovec, sekretar Sveta za zakonodajo dr. Miha Potočnik in podsekretar za notranje zadeve Mitja Ribičič. V imenu katoliške cerkve so se s slovensko vlado pogajali ljubljanski škof Anton Vovk, mariborski škof dr. Maksimiljan Držičnik in goriški apostolski administrator dr. Mihael Toroš.

17. aprila 1953 so se slovenski ordinariji sestali z Borisom Kraigherjem, ki je v uvodu pojasnil, da slovenska vlada ne namerava skleniti s Cerkvijo sporazuma, temveč se želi zgolj seznaniti z njenimi stališči glede osnutka zakona o pravnem položaju verskih skupnosti. V zvezi s tem je dr. Toroš v imenu slovenskih škofov prebral spomenico, v kateri so škofje izrazili lojalnost zakoniti oblasti, obenem pa znova poudarili, da z njo ne morejo skleniti nikakršnega sporazuma. Poleg tega so zahtevali popolno versko svobodo in popravilo krivic, ki so bile storjene Cerkvi po letu 1945. Kraigher je odvrnil, da nihče ne govori o sporazumu, saj »sporazum oz. nekak konkordat pri nas ni mogoč, ker je dosledno izvedena ločitev Cerkve od države,« zagrozil pa je tudi s prekinitvijo dialoga, če škofje spomenice ne bodo umaknili. Škofje so zato umaknili zahtevo po popolni verski svobodi in popravilu krivic, namesto njiju pa vnesli v spomenico novo točko, v kateri so zapisali, da so se pripravljene pogajati z oblastmi o konkretnih problemih v odnosih med Cerkvijo in državo. Dr. Držičnik je ob tem povedal,

¹⁰⁰ ARS I, osebni fond Borisa Kraigherja, šk. 12; Gradivo ZIS v zvezi z zakonom o pravnem položaju verskih skupnosti, Pripombe beograjskega nadškofa Ujčiča k predlogu zakona, 19. februar 1953.

¹⁰¹ Slovenski poročevalec, 23. maj 1953, str. 4. ARS, kabinet Borisa Kraigherja, 1953/1, dok. 93/53; Iz »La Civiltà Cattolica«, 20. junij 1953.

¹⁰² Edvard Kardelj: Problemi naše socialistične graditve II, Ljubljana 1955, str. 351–352.

da so prvotno spomenico spisali zato, »da se zaščitimo proti eventualnim očitkom Vatikana.«¹⁰³

Teden dni zatem so se jugoslovanski škofje na čelu z beograjskim nadškofom dr. Josipom Ujčićem sestali z začasno komisijo zvezne vlade. Škofje so tokrat izrecno poudarili, da nimajo nikakršnih pooblastil za pogajanja z vlado, predvsem pa, da ne želijo prevzeti odgovornosti za sprejetje zakona o verskih skupnostih, ki ni v sozvočju z interesi katoliške cerkve in kanonskim pravom. Pogovori so bili zato 24. aprila prekinjeni, zvezna komisija za ureditev odnosov z verskimi skupnostmi pa je prenehala delovati.¹⁰⁴

Na vprašanje, zakaj se škofje niso želeli sporazumeti z oblastjo, je skušal v svojem poročilu odgovoriti sodelavec UDV »Kranjc Drago«, ki se pogajanj sicer ni udeležil, vendar je bil ves čas v stiku s škofi. Zapisal je, da Jugoslovanska škofovsko konferenca najverjetneje dobiva navodila iz Vatikana prek francoske ambasade. Od tam naj bi Ujčić dobil navodilo, da se škofje za nobeno ceno ne smejo pogajati z vlado glede zakona o verskih skupnostih, temveč morajo vztrajati, da je to domena Vatikana, s čimer bi izsilili obnovitev diplomatskih stikov. Ujčić je bil zlasti nezaupljiv do ravnanja slovenskih škofov, češ da so preveč naklonjeni sporazumu z oblastjo, še bolj odločno pa sta nastopila skopski škof dr. Smiljan Čekada in zagrebški generalni vikar dr. Josip Lach, ki sta obsodila spremembe v spomenici slovenskih škofov, češ da so se s tem sami ujeli v past.

Odločitev o stališčih, ki so jih škofje zagovarjali pred komisijo zvezne vlade, naj bi padla na predvečer pogajanj, ko se je Ujčić pod vplivom Čekade in Lacha »zavedel, kako bi ga lahko polomil, če bi dal svoje pripombe (na osnutek zakona). Njegova edina naloga je bila v tem, da pripravi pot (vatikanskemu) delegatu in onemogoči vsak sporazum na podlagi verskega zakona.« Čekada je po trditvah sodelavca UDV škofo hujskal tudi med samimi pogajanj, ko jih je prepričeval, da skuša oblast s sporazumom s Cerkvijo dokazati, da je »modus vivendi« mogoče doseči tudi brez soglasja Vatikana. Dialogu naklonjena slovenska škofa Vovk in Držičnik sta bila nad iztekom pogajanj zelo razočarana, vendar sta se kljub temu odločila, da bosta v nadaljnjih pogovorih s komisijo slovenske vlade zastopala uradno stališče škofovsko konferenco.¹⁰⁵

Vsebinsko pogovorov med vlado in škofovsko konferenco je 4. maja v *Slovenskem poročevalcu* analiziral Boris Kraigher. V uvodu je zapisal, da vlada ni nameravala skleniti sporazuma s Cerkvijo, temveč se je skušala z njenimi predstavniki zgolj pogovoriti o najbolj perečih vprašanjih v odnosih med katoliško cerkvijo in državo. Prepričan je bil, da so škofje skušali s svojo nepopustljivostjo in vedno novimi zahtevami izsiliti obnovitev diplomatskih stikov z Vatikanom, kar je bilo za vlado nesprejemljivo, saj se je Vatikan po njenem mnenju vse preveč vpletal v jugoslovanske notranje zadeve, še bolj moteča pa je bila njegova diplomatska dejavnost v zvezi z jugoslovanskimi zahodnimi mejami. Poleg tega je Kraigher menil, da Vatikan jugoslovanskim škofom ne zaupa, da se boji nastanka nacionalne cerkve in zato vsem, ki so naklonjeni dialogu z oblastjo, grozi z ekskomunikacijo, ob koncu pa je dodal, da bo prekinitev pogovorov nedvomno zavrla proces normalizacije odnosov med Cerkvijo in državo.¹⁰⁶

¹⁰³ ARS I, osebni fond Borisa Kraigherja, šk. 12; Gradivo IS LRS v zvezi z zakonom o pravnem položaju verskih skupnosti, Zabeležka o razgovoru tov. Kraigherja s slovenskimi ordinariji, 17. april 1953.

¹⁰⁴ ARS I, osebni fond Borisa Kraigherja, šk. 12; Gradivo ZIS v zvezi z zakonom o pravnem položaju verskih skupnosti, Zapisnik o sastancima privremene Komisije Saveznog izvršnog veća sa predstavnicima katoličke crkve, 23.–24. april 1953.

¹⁰⁵ ARS I, osebni fond Borisa Kraigherja, šk. 12; Gradivo IS LRS v zvezi z zakonom o pravnem položaju verskih skupnosti, Podatki DSNZ, Poročilo sodelavca »Kranjc Draga« o razgovorih s slovenskimi škofi, dr. Ujčićem in drugimi v dneh od 22. do 25. aprila 1953.

¹⁰⁶ Slovenski poročevalec, 4. maj 1953, str. 3.

Strah pred ekskomunikacijo se je naselil tudi v slovenske škofo, kar je goriški apostolski administrator Toroš priznal v pogovoru s komisijo slovenske vlade. Povedal je, da »izobčenju torej, ki je na poseben način pridržano apostolski stolici, zapadejo vsi tisti, ki izdajo nek zakon ali odlok proti svobodi ali pravicam cerkve. Tako tudi mi trije, ali kdorkoli drugi, ki bi v svojih pripombah pristal na to, da (na primer) ne smemo imeti brez posebnega dovoljenja procesij izven cerkve, tudi mi, če smo duhovniki in škofje, zapademo izobčenju.«¹⁰⁷ Toroš je ob tej priložnosti znova prebral prvotno spomenico slovenskih škofov, pri čemer je izrecno poudarjal popolno versko svobodo in popravo krivic. Dodal je, da škofje ne smejo sklepati sporazumov z oblastjo, zatem pa nadaljnje pogovore označil za nepotrebne, »ker oblast lahko da cerkvi brez razgovorov kolikor hoče svobode in če da popolno svobodo, potem bomo tudi mi ploskali, ploskal bo ves svet in reakcija v zamejstvu bo razorožena.«¹⁰⁸ S prekinitvijo pogovorov se je na nek način strinjal tudi Kraigher, ki je dejal, da »če govorimo o krivicah, potem seveda ti naši razgovori nimajo smisla,«¹⁰⁹ ter po krajši razpravi zaključil delo komisije.

Dialog med katoliško cerkvijo in oblastjo je zatem za daljši čas zamrl. Po ustanovitvi oziroma obnovitvi verske komisije pri slovenski vladi novembra 1953 so se slovenski škofje sicer sestali s predsednikom Komisije za verska vprašanja Francem Kimovcem, vendar se je poskus obnovitve dialoga zaradi obojestranske nepopustljivosti izjalovil.¹¹⁰

22. maja 1953 je zvezna skupščina sprejela Zakon o pravnem položaju verskih skupnosti, ki se po vsebini skorajda ni razlikoval od osnutka. Obrazložitev zakona je podal podpredsednik zvezne vlade in notranji minister Aleksandar Ranković. Dejal je, da se katoliška cerkev, v nasprotju s pravoslavno in islamsko versko skupnostjo, ni bila pripravljena sporazumeti z oblastjo, poglavitnega krivca za njeno nepopustljivost pa je videl v Vatikanu, ki mu je bilo po Rankovićevem mnenju kaj malo mar za dejanske interese Cerkve in vernikov v Jugoslaviji.¹¹¹

O tem, kakšna naj bo v prihodnje politika do Cerkve, je 27. septembra 1953 v Rumi govoril Josip Broz. Pozival je predvsem k političnemu delu z mladino in poudarjal, da »ne potrebujemo administrativnih ukrepov, še manj pa fizičnega obračunavanja,« kajti »najmočnejše sredstvo je, da vi sami s svojim zadržanjem, s svojim neverovanjem v to, kar vam pripovedujejo, in z ignoriranjem vsega ustvarite pogoje, v katerih ne bodo imeli ugodnih tal za svoje sovražne izpade. To bo zanje huje, kakor če bi kdo telesno napadel kakšnega duhovnika.«¹¹²

Po sprejetju Zakona o pravnem položaju verskih skupnosti se je katoliška cerkev v Jugoslaviji za daljši čas zaprla vase. Večina cerkvenih dostojanstvenikov je odklanjala vsakršen stik z državnimi organi in s tem izražala svoj pasivni odpor do sistema in njegovih institucij. Odnosi med Cerkvijo in državo so sicer ostajali hladni, vendar so bili iz leta v leto manj zaostreni. Leta 1954 je papež za novega zagrebškega nadškofa imenoval dr. Franja Šepera in s tem potihem sprejel dejstvo, da Stepinac ne bo mogel več opravljati nadškofovskih dolžnosti. Z nastopom papeža Janeza XXIII. in za njim papeža Pavla VI.,

¹⁰⁷ ARS I, osebni fond Borisa Kraigherja, šk. 12; Gradivo IS LRS v zvezi z zakonom o pravnem položaju verskih skupnosti, Stenografski zapisnik seje komisije Izvršnega sveta Ljudske skupščine LRS za proučitev pravnega položaja verskih skupnosti v Sloveniji, 13. maj 1953, str. 14.

¹⁰⁸ Prav tam, str. 7.

¹⁰⁹ Prav tam, str. 16.

¹¹⁰ ARS, fond KOVS, šk. 5; Zapisnik 3. seje Komisije za verska vprašanja pri Izvršnem svetu LS LRS, 22. december 1953, str. 1–2.

¹¹¹ Slovenski poročevalec, 23. maj 1953, str. 1, 4.

¹¹² Josip Broz Tito: Borba za mir in mednarodno sodelovanje, VII. Ljubljana 1958, str. 276–277.

zlasti pa po drugem vatikanskem koncilu, ko se je katoliška cerkev začela prilagajati novim razmeram v svetu, je bil dialog med Cerkvijo in državo obnovljen. Po večletnih pogajanjih je bil 25. junija 1966 podpisan beograjski protokol, leta 1970 pa znova vzpostavljeni diplomatski stiki z Vatikanom.

Zusammenfassung

»Die Religionsfreiheit hängt mit der Emanzipation der Kirche vom Vatikan zusammen«

Das Verhältnis zwischen Staat und katholischer Kirche 1949–1953

Mateja Režek

Die Zeit von 1945 bis zur Mitte der fünfziger Jahre war im Hinblick auf das Verhältnis zwischen Staat und katholischer Kirche eine konfliktgeladene Zeit. Vom Standpunkt der Staatsmacht und ihrer Ideologie stellte die Religion einen »unwissenschaftlichen Irrtum« und eine »Illusion« dar, die eine Entfremdung des Menschen bewirke, darüber sah sie sie in der Hand des »Klassenfeindes«, der die religiösen Gefühle der Staatsbürger mißbrauchen und die revolutionäre Macht gefährden könne. Das Verhältnis zwischen Staat und katholischer Kirche wurde durch das Verhalten der kirchlichen Behörden in der Kriegszeit äußerst negativ geprägt (diese hatten sich nicht zum Kampf gegen die Besatzungsmacht bekannt), noch folgenschwerer war jedoch die Unnachgiebigkeit der Kirche und des Vatikans gegenüber der neuen Gesellschaftsordnung in Jugoslawien. Die katholische Kirche mit Papst Pius XII. an der Spitze bestand nach wie vor auf dem unerbittlichen Kampf gegen den Kommunismus und lehnte jede Zusammenarbeit der Katholiken mit dem Sozialismus und Kommunismus strikt ab. Auf der anderen Seite vertraten die jugoslawischen Behörden die Auffassung, der Vatikan diene lediglich den italienischen Interessen und der heimische vom Vatikan abhängige Klerus sei daher nicht patriotisch genug gesinnt. Sie hoben außerdem hervor, die verschiedenen Religionen schürten den nationalen Haß im multinationalen Staat. Das Regime versuchte daher, die politische und ökonomische Macht der Kirche zu schwächen, ihren Einfluß auf die Gläubigen zu mindern und ihre Bindungen zum Vatikan zu lösen. Es war ein Anliegen der Staatsmacht, das Wirken der Kirche auf die Religionsausübung zu beschränken, womit sich der Vatikan und die bis vor kurzem einflußreiche katholische Kirche in Jugoslawien nicht abfinden konnten. Der Konflikt zwischen den beiden autoritären Institutionen und Ideologien war somit unvermeidlich.

Die erste jugoslawische Nachkriegsverfassung schrieb die Trennung von Staat und Kirche gesetzlich fest. Von der letzteren wurde somit auch die Schule getrennt. Die Kirche behielt nur die Schulen zur Ausbildung der künftigen Geistlichen bei, in eingeschränkter Form war auch der Religionsunterricht in Schulgebäuden gestattet. Im Jahre 1952 wurde der Religionsunterricht in den Schulen abgeschafft, an seine Stelle trat im Lehrplan aller Grund- und Mittelschulen, Gymnasien und Lehrerbildungsanstalten ein neues Schulfach: die gesellschaftliche und moralische Erziehung. Der Abschaffung des Religionsunterrichts folgte im selben Jahr die Trennung der Theologischen Fakultät von der Universität Ljubljana, der Druck der Staatsmacht auf die katholische Kirche kam auch in der Einstellung des Organs des Bischöflichen Ordinariats Ljubljana, in der Abschaffung der kirchlichen Feiertage sowie in Gerichtsprozessen und Exzessen gegen Geistliche zum Ausdruck, die gerade im Jahre 1952 ihren Höhepunkt erreichten.

Wesentlich toleranter war das Regime gegenüber den Geistlichen, die in eigenen Vereinen organisiert waren, über welche die Staatsmacht versuchte, eine wirkungsvolle Kontrolle über den Klerus einzurichten, vor allem aber diesen von den Spitzen der katholischen Kirche und vom Vatikan wegzulenken. Der *Kyrrill-und-Method-Verein der katholischen Geistlichen in der Volksrepublik Slowenien* (Cirilmetodijsko društvo katoliških duhovnikov v LRS, im weiteren CMD) wurde am 20. September 1949 gegründet, bis zum Jahre 1952 trat ihm mehr als die Hälfte der slowenischen Geistlichen bei. Die Mitgliedschaft im CMD brachte manchen Vorteil. Davon hing u.a. das Recht auf die Ausübung des Religionsunterrichts sowie die Sozial- und Gesundheitsversicherung ab, aber auch

eine finanzielle Unterstützung des Staates zur Renovierung von Kirchen und sogar die Freilassung einzelner Geistlicher aus der Haft. Diese Vorteile waren jedoch nicht das einzige Motiv, Mitglied des CMD zu werden, traten doch zahlreiche Geistliche aus dem Küstenland dem Verein aus patriotischen Gründen bei, mit der neuen Staatsmacht sympathisierten auch einige Geistliche aus den Bistümern Ljubljana und Maribor. Das Verhältnis zwischen der Staatsmacht und dem Verein der katholischen Geistlichen bedeutete noch lange keine Gleichschaltung, entfaltete der Verein seine Aktivitäten doch nicht immer nach dem Willen der Staatsmacht, vor allem zu Beginn der fünfziger Jahre, als die slowenische Parteispitze einen starken Einfluß Edvard Kocbeks und des christlichen Sozialismus auf die führenden Mitglieder des CMD registrierte. Der Vatikan sah in den Vereinen der Geistlichen Ansätze einer nationalen Kirche und trat deswegen entschieden gegen diese auf. Die jugoslawische Bischofskonferenz verkündete bereits im April 1950 die Mitgliedschaft in Vereinen als unerwünscht, im September 1952 verbot sie diese sogar, und zwar aufgrund der Weisungen des Vatikans.

Die Beziehungen zwischen der jugoslawischen Regierung und dem Vatikan wurden dadurch äußerst zugespitzt, mit der Ernennung von Dr. Alojzij Stepinac zum Kardinal wurde die kritische Grenze überschritten, und am 17. Dezember 1952 erfolgte der Abbruch aller diplomatischen Beziehungen mit dem Vatikan. Die Ernennung des Zagreber Erzbischofs zum Kardinal beschleunigte zwar die Trennung, der Hauptgrund für den Abbruch der diplomatischen Beziehungen ist jedoch darin nicht zu suchen. Eine gewichtigere Rolle spielten in diesem Streit die Vereine der Geistlichen, in denen der Vatikan die Gefahr eines Schismas sah, die jugoslawischen Behörden aber die effektivste Art der Differenzierung und Kontrolle über die Geistlichkeit, vielleicht auch Ansätze einer nationalen Kirche. Darüber hinaus verfolgte die jugoslawische Regierung mit außerordentlichem Mißtrauen die diplomatische Aktivität des Vatikans, mit der – ihrer Ansicht nach – der Vatikan eine für Jugoslawien nachteilige Lösung der Triester Frage erreichen wollte.

Nach Abbruch der diplomatischen Beziehungen mit dem Vatikan ging das Regime umgehend daran, die Beziehungen mit den religiösen Gemeinschaften zu regeln, doch der mit Mühe hergestellte Dialog zwischen der Staatsmacht und der katholischen Kirche wurde infolge der Unnachgiebigkeit auf beiden Seiten bald abgebrochen. Ohne Zustimmung der *Jugoslawischen Bischofskonferenz* nahm das jugoslawische Bundesparlament am 22. Mai 1953 ein Gesetz über die Rechtslage der religiösen Gemeinschaften an, die katholische Kirche zog sich für längere Zeit auf sich selbst zurück.

PRISPEVKI ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Inštitut za novejšo zgodovino izdaja osrednjo slovensko zgodovinsko revijo za problematiko novejšje zgodovine **Prispevki za novejšo zgodovino**. Revija izhaja že od leta 1960, najprej kot *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, od leta 1986 pa pod sedanjim imenom. Sprva je bila revija usmerjena izrazito v zgodovino delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja, z leti pa je razširila krog predstavljanje zgodovinske problematike na celotno zgodovinsko dogajanje na Slovenskem in širše v drugi polovici 19. stoletja in v 20. stoletju. Sedaj je to revija za novejšo slovensko zgodovino; izhaja enkrat ali dvakrat letno. V reviji objavljajo sodelavci Inštituta za novejšo zgodovino in tudi drugi zgodovinarji znanstvene razprave, strokovne članke, historično dokumentacijo, knjižna poročila in ocene ter tekočo letno bibliografijo sodelavcev Inštituta.

Revijo, tudi večino starih letnikov, lahko naročite na Inštitutu za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, telefon: 200 3120 / faks: 200 3160. Naprodaj je tudi v vseh večjih slovenskih knjigarnah.